

CÂTEVA CONSIDERAȚII PRIVIND VARIAȚIA LINGVISTICĂ LA NIVEL LEXICAL (LIMBĂ COMUNĂ, LIMBAJE SPECIALIZATE, TERMINOLOGII)¹

VICTOR CELAC

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București
victor_celac@yahoo.com

Cuvinte cheie: *lingvistică integrală, stilistică, universuri de discurs, lexicologie, lexicografie.*

Keywords: *integral linguistics, stylistics, universes of discourse, lexicology, lexicography.*

VARIAȚIA LINGVISTICĂ LA NIVEL LEXICAL. PREMISE COȘERIENE

Variația este condiția esențială în care orice limbă istorică evoluează. O limbă istorică nu este un „bloc unitar văzut numai în relațiile sale externe, ci [...] istoria unui joc constant, și nuanțat la infinit, între inovație și conservatism, între vorbirea concretă a individului care realizează o tradiție lingvistică și limba unei comunități istorice, care se alimentează continuu din actele lingvistice individuale.” (Coșeriu 1994: 72). Această premisă centrală a lingvisticii coșeriene a fost valorificată și aprofundată exemplar, între alții, de Johannes Kabatek, profesor la Universitatea din Zürich, care a dezvoltat teoria tradițiilor discursive (Kabatek 2015).

Dintre toate compartimentele limbii, vocabularul este cel mai supus variației și, în același timp, cel mai puțin supus sistematizării, în sensul că, așa cum au spus-o deja mai mulți mari lingviști și lexicografi, fiecare cuvânt are istoria sa. Iar pentru că e greu să spui lucrurile mai clar și mai convingător decât Coșeriu, reproducem două citate relevante:

„Cuvintele se schimbă continuu, nu numai din punct de vedere fonetic, ci și din punct de vedere semantic; un cuvânt nu este niciodată același, am spune mai curând că un cuvânt, considerat în două momente succesive ale continuității folosirii sale într-o comunitate nu este « ni tout à fait un autre, ni tout à fait le même ». În fiecare moment se manifestă ceva care a existat deja și ceva care n-a existat niciodată înainte: o inovație în forma cuvântului, în folosirea sa, în sistemul său de asociații. Această schimbare continuă, această năzuință neîntreruptă de creație și de re-creație,

¹ Țin să mulțumesc aici colegului Cristinel Munteanu (Universitatea „Danubius” din Galați) și colegei Mihaela Popescu (Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” din București) pentru citirea unor versiuni anterioare ale acestui text și pentru observațiile și propunerile de ameliorare comunicate.

în care, ca pe niște pânze ondulante cu mii de nuanțe sau ca pe suprafața scânteietoare a mării în bătaia soarelui, în nici un moment nu se poate fixa un *sistem static concret*, deoarece în fiecare moment sistemul se frânge pentru a se reconstitui și pentru a se frânge din nou în momentele imediat succesive, această schimbare continuă este, tocmai, ceea ce numim realitatea limbajului”. (Coșeriu 1999–2001 [1956]: 26).

„On observe souvent que les associations sémantiques des unités du lexique sont très nombreuses et presque inextricables, que dans le lexique il n’y a pas la régularité matérielle de la grammaire, et enfin, que le lexique est le domaine le moins structuré de la langue”. (Coseriu 1964: 148).

PROBLEME LEXICOLOGICE ȘI LEXICOGRAFICE

În cele ce urmează, ne vom ocupa de unele aspecte și fapte de limbă ce țin de *diversificarea stilistică* și totodată ilustrează *variația în plan lexical*. Mai exact, ne vom concentra atenția asupra variației dintre zona limbii comune și terminologiile speciale, din diverse domenii tehnico-științifice. Vom propune totodată unele descrieri din punctul de vedere al analizei lexicologice și al tratamentului lexicografic ce se impune. În acest demers, vom apela la cadrul metodologic și teoretic al lingvisticii integrale coșeriene, ce ni se pare cel mai adaptat și adecvat realității lingvistice, așadar, cel mai util, din toate punctele de vedere.

Considerațiile care urmează au la bază experiența noastră de etimolog și lexicograf implicat în redactarea unor *dicționare generale ale limbii*. Practica lexicografică este ghidată de principii, norme și reguli, pe care și le asumă și încearcă să le respecte lexicografii. Rolul acestor norme și reguli este, între altele, acela de a asigura coerența și unitatea necesare în elaborarea dicționarului. Dar, având în vedere faptul că vocabularul este cel mai supus variației și se pretează cel mai puțin sistematizărilor, deciziile și opțiunile lexicografului nu pot fi dirijate tot timpul de reguli și principii, pentru că nici un sistem de reguli nu poate fi atât de complex ca să prevadă toate fațetele și particularitățile ce caracterizează vocabularul unei limbi. Pot să mărturisesc, în conformitate cu propria mea experiență, că, la nivelul practicii lexicografice, deciziile și opțiunile lexicografului sunt luate uneori în mod „impresionist”, pe baza așa-numitului „simț al limbii”, care este fără îndoială una dintre cele mai importante calități pe care trebuie să le aibă orice lexicograf (și orice lingvist).

O parte dintre problemele cu care se confruntă un lexicograf se referă la *stabilirea inventarului și selectarea materialului*. Cu alte cuvinte, e vorba de a aprecia care unități lexicale intră și care nu intră în dicționarul general.

În primul rând, un dicționar general conține *vocabularul uzual* și *vocabularul limbii comune*. În plus, așa cum se observă din practica, dicționarele generale conțin, selectiv, numeroși termeni (și sensuri) din diverse domenii speciale (a se vedea indicațiile pentru domeniile respective, notate de obicei abreviat în dicționare: „Aeron.”, „Agric.”, „Agron.”, „Arheol.”, „Astron.”, „Biol.”, „Chim.” etc.), dar și din

toate sectoarele sau registrele (arhaisme, cuvinte și sensuri familiare, argotice, livești etc., și acestea cu marcaje corespunzătoare practicii lexicografice). Chiar dacă vorbim de dicționare *generale*, e clar că nu se pune problema ca ele să includă „toate cuvintele limbii”². Acest lucru este imposibil, atât practic, cât și teoretic, și asta din mai multe motive. Unul dintre motivele principiale provine din faptul că elaborarea dicționarelor este un proces de durată (adesea e vorba de ani și ani), așadar orice dicționar al limbii actuale este condamnat să rămână în urmă, în raport cu dinamica limbii (care nu cunoaște „întreruperi” sau „pauze”). Apoi, dacă s-ar acorda dreptul de a intra în dicționar pentru toate terminologiile speciale, fără nici un fel de selecție, dicționarul ar deveni un „monstru” pe cât disproporționat, în raport cu necesitățile publicului larg, pe atât și de inutil: majoritatea nenumăratelor nomenclaturi din domeniile tehnico-științifice (chimie, fizică, biologie etc.) sunt foarte vaste, numărând zeci sau sute de mii de termeni fiecare³.

În vederea unei selecții adecvate a materialului lexical în dicționarele generale, inclusiv în DLR, a fost stabilit *criteriul circulației unui element lexical în cel puțin două stiluri funcționale*, înțelegându-se că termenii limitați la un singur registru, de exemplu, la limbajul juridic sau la registru unor terminologii științifice, nu trebuie incluși într-un dicționar general precum este DLR (și cu atât mai puțin, în DEX și celelalte dicționare într-un volum, destinate publicului larg). Criteriul este fără îndoială judicios și foarte util.

Circulația unui element în două stiluri funcționale presupune, în general, o dinamică prin care un termen special pătrunde din registrul său original, la care era limitat până la un anumit moment dat, într-un al doilea registru. E vorba de o dinamică imprevizibilă, ce se supune în mică măsură sistematizărilor și depinde de împrejurări și de evenimente de ordin extralingvistic, mai mult sau mai puțin particulare. Un exemplu real este cel al termenului din chimie *dioxină* „grup de substanțe foarte toxice, având puternice efecte cancerigene [...]”. Pătrunderea acestui termen în limbajul presei (audio, TV, presa scrisă) a fost determinată de un accident cu grave consecințe în plan ecologic și în planul sănătății umane, din 1976, din apropierea orașului italian Milano (accidentul de la Seveso), apoi de presupusa încercare de otrăvire cu dioxină a lui Viktor Iușcenko din septembrie

² Totuși, percepția unui vorbitor mediu, nespecialist (= fără pregătire avansată ca lingvist sau lexicolog), este că un dicționar general trebuie să conțină „toate cuvintele limbii”. E de notorietate faptul că vorbitorii nespecialiști operează în mod curent cu raționamente de genul: „Cuvântul cutare sau sensul cutare nu există în limba română pentru că nu există în DEX”. Dicționarul general obține astfel, în ochii publicului, rolul de instanță de validare.

³ În lingvistica românească actuală, problemele de terminologie sunt abordate în mod exemplar și aprofundat, mai ales în cadrul școlii dezvoltate la București sub îndrumarea Angelei Bidu-Vrăncianu. Pentru raportul dintre terminologiile științifice propriu-zise, culte și nomenclaturile din diverse domenii tehnice populare, precum și relația fiecăreia dintre acestea cu limbajul uzual, v. Florescu 2011. O cercetare aprofundată și amplă, pe tema terminologiei meteorologice românești este reprezentată de lucrarea coordonată de Cristina Florescu, *Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice (științific versus popular)* (Florescu et al. 2015).

2004 (fostul președinte al Ucrainei, din intervalul 2005–2010). În absența acestor evenimente, termenul chimic *dioxină* nu ar fi fost vehiculat în presă, ci ar fi rămas cantonat la nivelul terminologiei de chimie și, în consecință, nu ar fi existat nici un motiv ca să fie inclus în dicționarele de limbă⁴.

Alte evoluții prin care un termen tehnic, special, poate depăși registrul original sunt pătrunderea lui în frazeologie sau dezvoltarea de sensuri analogice și figurate. Am asistat la o discuție în cadrul căreia o persoană a făcut o remarcă privind culoarea hainelor cuiva (care era în negru), iar a doua persoană a răspuns, cu o anumită iritare sesizabilă în voce: „Îmi cer scuze că v-am *deranjat retina* cu această culoare a hainei”. Registrul original al termenului *retină* este anatomia. În schimbul de replici relatat e vorba de depășirea acestui registrul special și de utilizarea substantivului *retină* în „limba de toate zilele”, într-un context mai mult sau mai puțin figurat. Totodată, s-ar putea să fie un început de fixare a unei noi unități frazeologice în limba comună: *a-i deranja cuiva retina*. (Rămâne să vedem dacă această expresie se va fixa cu adevărat în limbă și dacă va fi consemnată de dicționarele din viitor).

Două exemple: adjectivul românesc *mioritic* și adjectivul francez *hexagonal*

Fiecare dintre aceste două vocabule – adjectivul românesc *mioritic* și adjectivul francez *hexagonal* – are o istorie internă – o biografie – particulară, într-un fel, sinuoasă și remarcabilă. Deși semnificațiile lor denotative și originare nu au nimic în comun, în final cele două adjective ajung să aibă în comun, prin *variație stilistico-lexicală*, o notă semantică ce le face reciproc omologabile.

Adjectivul românesc *mioritic* a fost pus în circulație de Lucian Blaga, prin intermediul sintagmei *spațiu mioritic*, în contextul sistemului său filosofic (monografia lui Blaga, având exact acest titlu, *Spațiu mioritic*, a fost publicată în 1936, ca parte a *Trilogiei culturii*). De la început, inspirându-se desigur din bine-cunoscuta baladă populară, Blaga a intenționat să investească adjectiv *mioritic* cu o mare valoare simbolică și emblematică pentru spiritualitatea românească, ceea ce a reușit, deși unele dintre cele mai recente sinuozități din evoluția acestui cuvânt probabil nu i-ar fi pe plac lui Blaga, dacă, prin absurd, ar putea să aibă cunoștință de ele.

⁴ Substantivul *dioxină* este înregistrat în următoarele dicționare de referință:

– DCR, ediția întâi, 1982; cuvântul e ilustrat cu un citat din presa românească, din 1977, în care este menționat accidentul de la Seveso; apare și în edițiile ulterioare.

– MDN, ediția din 2002 și următoarele (lipsește din edițiile anterioare ale dicționarului de neologisme).

– DLR, volum publicat în 2007 (aici apare, printre mai multe citate, și unul din 2004, din presă, unde e vorba de presupusa otrăvire cu dioxină a lui Viktor Iușcenko).

– DEX, ediția a doua, tirajul din 2009 și următoarele (în ediția întâi, din 1975, lipsește – *et pour cause* – accidentul de la Seveso a avut loc în 1976; lipsește și în DEX–Supliment [1988] și în celelalte ediții, tiraje ale DEX-ului, anterioare anului 2009).

DEX s.v. *mioritic*: **1.** (Despre personaje, peisaje etc.) Din balada populară „Miorița”. ♦ P. anal. Care amintește de „Miorița”. **2.** (În sintagma) *Spațiu mioritic* = spațiu geografic românesc al cărui relief ondulat cu munți și văi este prielnic păstoritului; univers spiritual specific românesc a cărui matrice o reprezintă spațiul geografic românesc (în concepția lui Lucian Blaga).

Adjectivul nostru a pătruns relativ recent în dicționarele limbii române. Cel mai vechi dicționar unde apare este *Dicționarul de neologisme*, ediția a treia (DN³ [1978]; de aici a fost perpetuat în edițiile ulterioare). Mai apare în DEX–Supliment (1988), fiind inclus în edițiile ulterioare ale DEX-ului și în majoritatea dicționarelor generale publicate la noi de atunci (NDU, MDA etc.). *Mioritic* lipsește din DLR (volum publicat în 1965), *Dicționarul de neologisme*, edițiile întâi (DN¹ 1961) și a doua (DN² 1966), din DEX, ediția întâi (1975), și din alte dicționare mai vechi consultate. Faptul că este consemnat lexicografic, pentru prima dată, în dicționarul de neologisme confirmă indirect statutul de element cvasi-livresc, pe care îl avea în contextul său original, al sistemului filosofic creat de Lucian Blaga.

Pe firul tradiției valorizante originare, rapid consolidată, preponderent în zona mai mult sau mai puțin „livrescă” a publicului, se înscrie, de exemplu, poetul Grigore Vieru: „*Da, suntem mioritic neam, / Venim din Marele Poem*” (poezia *Inscripție pe stâlpul porții*, în Vieru, 1996: 126). Sensul e cât se poate de transparent, în acest caz: *Marele Poem* este balada *Miorița*, iar *neamul mioritic* este neamul care își duce viața în *spațiul mioritic*, așadar, „neamul românesc”.

Dar balada *Miorița* și apoi, pe cale de consecință, adjectivul derivat, nu au beneficiat mereu de o receptare favorabilă din partea oamenilor de cultură (și din partea publicului, în general). Contestatarul Emil Cioran, contemporan cu Blaga, a avut cuvinte grele de spus în legătură cu „*acel blestem poetic și național care se cheamă Miorița [...], rana neînchisă a sufletului românesc*” (Cioran 1941 [1936]: 79). În *Schimbarea la față a României*, cartea de tinerețe din care provine citatul precedent (publicată prima dată, întâmplător sau nu, tot în anul 1936), Cioran visa la un „destin eroic” pentru poporul român, deplângând fatalismul și „abandonarea pasivă” în fața destinului și a morții.

Pe această linie depreciativă s-au exprimat apoi mulți alții, între care și incisivul Paul Goma: „*Singuri ne-am dat cu ciomagul mioritic în cap (ca să economisim gloanțele)*” (Goma 1997: 207).

În cele din urmă, mai ales după 1989, adjectivul *mioritic* a ajuns să fie folosit cu referire la orice realități românești, în cheie mai mult sau mai puțin (auto-)depreciativă. Fie că ne place sau nu ne place, orientarea argumentativă originală, valorizantă, pusă în circulație de Blaga, a intrat într-un con de umbră. De pildă, o rețetă pentru ciorbă, dintr-o carte de bucate din 1998, se încheie astfel: „*Ciorba e pentru români ce e brânza pentru francezi, oaia pentru mongoli, Colt-ul pentru americani [...]. Poți să-i dai orice mioriticului: până nu înmoaie lingura în zeama lui fierbinte, groasă și acră, nu simte că trăiește.*” (Roman 1998: 364). În acest citat, *mioritic* este folosit ca substantiv, cu sensul „român”.

Mircea Cărtărescu folosește adjectivul nostru într-un text publicistic, cu sensul „român, autohton”: „*Scriptele sonore ale rapperilor mioritici de la «B.U.G.», «La Familia» sau «Racla»*” (Cărtărescu 2003: 151).

Datorită, între altele, încărcăturii stilistice depreciative cu care a fost vehiculat în ultima perioadă, adjectivul *mioritic* a intrat și în argou; cf. Volceanov s.v. *bizon mioritic*: expr. (pub., iron.) „omul de pe stradă, cetățeanul de rând / obișnuit”.

În timp ce adjectivul românesc discutat provine dintr-o terminologie filozofică personală (a lui Lucian Blaga), adjectivul francez *hexagonal* provine din terminologia specială a geometriei, fiind derivat de la substantivul *hexagone*. Prin evoluție stilistico-semantică, ambele cuvinte franceze au pătruns în limbajul comunicării publice și în limba comună, ajungând să desemneze aici „francez, autohton”, respectiv „Franța”.

Dictionnaire de l'Académie Française, ediția a 9-a (în curs de elaborare și publicare pe fascicule, cu începere din 2005; consultat pe: <https://www.cnrtl.fr/portail/>):

- *Hexagone* s.m. (GEOM.) „polygone à six angles et six côtés”. (Fam.) *L'Hexagone*, la France, par vague assimilation du tracé de ses frontières à une figure hexagonale.
- *Hexagonal* adj. (GEOM.) „qui a la forme d'un hexagone”. (Fam. et péj.) „propre à la France, limité à la France, par allusion à sa forme géographique” *Un débat purement hexagonal. Cet emploi est à déconseiller.* (Evidențierea noastră)

În ediția precedentă a *Dictionnaire de l'Académie Française*, publicată în intervalul 1932–1935, cele două cuvinte sunt înregistrate numai cu sensul propriu, din domeniul geometriei, nu și cu sensul conotativ.

Cum se poate vedea ușor, *l'Hexagone* și *hexagonal*, cu sensurile lor conotative, sunt frecvent folosite în franceza contemporană, mai ales în limbajul publicistic:

- *Les établissements de crédit installés dans l'Hexagone (siège, filiales ou encore succursales de banques étrangères) sont assujettis par la réglementation européenne à la constitution de réserves obligatoires.* (Sursa: banquecentrale.eu, preluat de <https://www.linguee.fr/francais-anglais/traduction/1%27hexagone.html>. Consultat: 30 august 2021)
- *Le footballeur hexagonal s'épanouit hors de nos frontières.* (Sursa: http://www.cahiersdufootball.net/article_reaction.php?id_article=436. Consultat: 8 august 2021)
- *En France, on n'aime pas les classements qui relèguent l'enseignement hexagonal à de piteuses places.* (Sursa: <http://www.slate.fr/tribune/63205/universite-francaise-declin-maitrise-au-secours-camus>. Consultat: 8 august 2021).
- *Les jeunes médecins hexagonaux partent étudier hors des frontières pour revenir ensuite.* (Sursa: <https://www.lefigaro.fr/vox/societe/2014/04/22/31003-20140422ARTFIG00278-rater-sa-medecine-en-france-etudier-a-l-etranger-pour-revenir-exercer-en-france8230.php>. Consultat: 8 august 2021).

Termenii cei mai simpli în care ar putea fi descris acest fenomen ar fi: *variație stilistică* ce conduce la *diversificare semantică*. *Hexagone*, *hexagonal*, în înțeles originar, propriu, denotativ, fac parte din terminologia geometriei. Având în

vedere faptul că, deja de mai multe generații, populația (din Franța, ca și din alte țări ale lumii) este în mare parte școlarizată, acești doi termeni, cu sensurile lor proprii, din geometrie, sunt bine cunoscuți de o mare parte a vorbitorilor, nu doar de cei ce studiază geometria în mod aprofundat, deci nu e hazardat să apreciem că au pătruns în limba comună. În același timp, sensurile conotative ale fr. *Hexagone*, *hexagonal*, care circulă cel puțin de prin anii 1970 (v. atestările din TLFi), au apărut ca utilizări analogice și figurate, ca fapte ale limbii comune, la nivelul limbajului publicistic. De vreme ce ele sunt consemnate în dicționare (inclusiv în ultima ediție a Dicționarului Academiei franceze), putem aprecia că ele au atins un grad destul de avansat de lexicalizare (sau convenționalizare, fixare ca elemente a unei norme sau tradiții discursive). Legătura genetică cu înțelesurile din geometrie nu e ruptă, în conștiința vorbitorilor. Totuși avem a face deja cu unități lexicale diferite. În cazul substantivului discutat, cu cele două accepțiuni – (1.) „figură geometrică” și, (2.) scris cu majusculă și articulat hotărât, *l'Hexagone* „Franța” – persistă o notă comună: pe hartă, conturul Franței seamănă vag cu un hexagon. În schimb, în cazul adjectivului *hexagonal*, această notă comună nu mai există, pentru că, în accepțiunea conotativă, el se referă la persoane, instituții, manifestări sociale, culturale etc. și este sinonim cu *français*, fără absolut nicio legătură cu eventuala lor formă lor geometrică. (Percepute din exterior, majoritatea utilizărilor cu valoarea conotativă a adjectivului *hexagonal* par a fi absurde. Totuși, pentru vorbitorii francezi, e vorba de un fapt deja fixat al unei tradiții, întru totul acceptabil).

STILURILE SAU LIMBAJELE FUNCȚIONALE. UN (FOARTE) SCURT ISTORIC AL CERCETĂRILOR DIN LINGVISTICA ROMÂNEASCĂ

Studierea stilurilor sau a limbajelor funcționale are deja o tradiție și o direcție bine consolidată în lingvistica românească. Stilurile funcționale sunt definite ca „varietăți ale limbii literare comune, diferențiate între ele prin funcția pe care o îndeplinesc ca mijloace de comunicare în sfere determinate de activitate”⁵. Se mai apreciază că „stilurile funcționale au caracter istoric și își datorează apariția unor factori extralingvistici: evoluția culturală a societății, dezvoltarea diferitelor domenii de activitate care au impus fixarea unor limbaje specializate”. În mod cvasi-unanim, sunt identificate trei stiluri funcționale principale: *stilul beletristic (artistic)*, *stilul tehnico-științific* și *stilul juridic-administrativ*.

În plus, în funcție de cercetători, se discută despre varietăți stilistice secundare, unele dintre acestea părând a fi mai mult sau mai puțin încadrabile în unul sau altul dintre stilurile principale menționate mai sus: stilul publicistic, stilul familiar sau colocvial, stilul oratoric, stilul religios etc. După Ion Coteanu (citât în DȘL s.v. *stil*, p. 497–498), toate variantele funcționale ar fi reductibile la o opoziție binară artistic / non-artistic. În conformitate cu această opoziție binară propusă de

⁵ V. DȘL s.v. *stil*, p. 497–498, de unde provin cele două citate din acest alineat.

Ion Coteanu, s-au constituit orientări de cercetare precum *stilistica limbii* (numită uneori *stilistică generală* sau *stilistica neliterară*), care vizează preponderent fapte colective de limbă, sau fapte ce au tendința de a se situa la nivelul normei (predominant, dar nu exclusiv, la nivelul comunicării orale), și *stilistica literară*, care se ocupă de resursele stilistice considerate proprii practicilor literare, așadar literaturii beletristice sau ficționale (fiind vizată preponderent [sau poate exclusiv?] literatura cultă).

În mod tradițional, cercetătorii și-au îndreptat eforturile în direcția descrierii și inventarierii procedeele stilistice caracteristice pentru varietățile lingvistice abordate. S-a apreciat, pe bună dreptate, că aceste procedee și particularități sunt situate la toate nivelurile limbii: în fonetică, în morfologie, în lexic, în sintaxă etc. S-a operat, în general, cu noțiunea de fapt stilistic înțeles ca *abatere, marcă sau amprentă, mai mult sau mai puțin personală*, în raport cu un *context discursiv sau comunicațional neutru, nemarcat – un fel de grad zero din punct de vedere stilistic*.

Aceste orientări au condus la o modalitate de a identifica și a defini stilurile funcționale prin inventarierea particularităților și a procedeele lingvistice ce le sunt caracteristice. De exemplu, despre stilul artistic se afirmă că privilegiază exprimarea figurată, polisemia și sensurile conotative, diverse inovații individuale, că valorifică bogăția lexicală a limbii. Despre stilul științific se apreciază că, dimpotrivă, e caracterizat de precizie terminologică și sensuri unice, independente de context, de limbaj denotativ, acceptat în mod cvasi-general de membrii comunităților științifice în cauză. S-a instituit astfel o *perspectivă acumulativă și atomistă* de a sesiza și de a defini limbajele funcționale în funcție de particularitățile și procedeele ocurente, deși acestea sunt, cel mai adesea, fapte punctuale și rareori se întâmplă să fie cu adevărat definitorii, în sensul de a fi specifice exclusiv unui limbaj sau altuia. Metafora este desigur caracteristică stilului artistic, dar nu în mod exclusiv: metafora există, fără îndoială, și în limbajul cotidian, și în limbajul publicistic, și în limbajul științific, poate și în limbajul bisericesc. (De exemplu, despre metafora științifică s-a vorbit începând cu Aristotel, cf. Munteanu 2016). Un anumit retorism există în același limbaj științific, ca și în limbajul oficial administrativ. Iar retorismul în cauză este opozabil preciziei și univocității despre care se apreciază că ar fi definitorii și specifice pentru limbajele menționate. În schimb, există opere de ficțiune literară care, pe anumite porțiuni, mimează perfect limbaje și stiluri cât se poate de sobre – „pseudo-reportaje” sau relatări cu aer de maximă obiectivitate, precizie, concretețe sau, după caz, cu aer de „științificitate”!

Fără îndoială că studierea și inventarierea particularităților stilistice de orice fel este justificată și interesantă în sine. Numai că acestui tip de demers nu ar trebui să i se ceară mai mult decât poate el da (deoarece riscul este de a nu vedea pădurea din cauza copacilor). Adică nu ar trebui să ne așteptăm ca din acest demers, asociat cu o *perspectivă acumulativă și atomistă* (vizând, așadar, ansamblul particularităților stilistico-lingvistice mai mult sau mai puțin specifice și particulare) să se degajeze

un model general pe baza căruia să identificăm și să definim stilurile și limbajele funcționale.

Credem că, în acest caz, e mai potrivită o *perspectivă integrativă*. Apartenența unui enunț sau text la un stil funcțional sau la altul depinde de competențele pe care le deține autorul său și de intenția de care este animat în etapa creării textului (emiterii enunțului) respectiv. În mod normal, un text științific este produs de cineva (1.) care este calificat ca om de știință și (2.) care are intenția să producă un text științific; un text juridic este produs de cineva (1.) calificat ca jurist și (2.) care are intenția să producă un text juridic. La fel stau lucrurile cu un text de literatură ficțională, cu un text teologic, publicistic etc. Cele două condiții – calificarea și intenția autorului – trebuie îndeplinite cumulativ, dar, odată îndeplinite, sunt suficiente⁶. Am spus: „în mod normal”, deoarece chestiunea calificării cuiva prin competențele pe care le are (ca om de știință, ca scriitor de literatură ficțională, ca jurist, ca teolog) nu este un dat evident, ci e supusă unei anumite subiectivități. Cineva poate sincer să se considere scriitor, teolog, om de știință etc. și să încerce să producă texte corespunzătoare, dar e posibil să nu reușească, deci să avem texte științifice, beletristice, teologice *ratate*.

În același sens s-a pronunțat anterior Munteanu (2012: 216): „Deși apreciem ca binevenită inițiativa unor specialiști de a justifica specificul textului jurnalistic pornind de la virtuțile stilistice, să luăm aminte la faptul că discursurile, ca fapte omenești intenționale, nu se pot defini prin structura lor [expresivă] (ce constituie cauza lor materială – este și cazul acestor virtuți stilistice), ci numai prin cauza finală, determinantă în activitățile umane [...]. În cultură, structura trebuie să fie întotdeauna în acord cu finalitatea și nu invers”.

Eugeniu Coșeriu însuși a exprimat unele rezerve față de o stilistică a textului literar bazată pe conceptele de *selecție* și *deviere* de la un „uzaj normal”: „O asemenea stilistică [care consideră că stilul unui autor este totdeauna o *selecție* cu privire la o limbă și o *deviere* cu privire la un uzaj normal, de întrebuințare normală, curentă, a semnelor] [...] e cu totul inoperantă, nu duce la nici un rezultat când e vorba de marii scriitori, de marii poeți; nimeni nu poate caracteriza ca deviere sau ca selecție, în cazul limbii române, limba lui Eminescu, fiindcă, dacă considerăm bine această limbă, aceasta este limba română pur și simplu, nimic altceva. Nimeni nu poate face o caracterizare în acest sens, ca o selecție particulară; nici pentru Shakespeare. Shakespeare este limba engleză. Și nu se poate face nici pentru Dante; Dante este limba italiană ș.a.m.d. Și deci e bine să spunem *limba lui Dante*, *limba lui Shakespeare*, *limba lui Eminescu*, vorbind de italiană, de engleză, sau de limba română” (Conferința *Limbajul poetic*, în Coșeriu 1992–1993: 159).

În același timp, în cadrul modelului teoretic al lingvisticii integrale, savantul de origine română fundamentează cele cinci domenii ale lingvisticii descriptive,

⁶ Există fenomenul polivalenței – cineva calificat ca om de știință și care, prin „fișa postului”, produce texte științifice, poate să fie și scriitor sau poet. A se vedea cazul poetului Ion Barbu, care era „de meserie” matematician.

între care figurează și *stilistica limbii*. Astfel, având în vedere cele patru axe principale de variație, fiecare cu pandantul omogenității corespunzătoare: 1. *diacronie* / *sincronie*; 2. *diatopie* / *sintopie*; 3. *diafazie* / *sinfazie*; 4. *diastratie* / *sinstratie* (cu adjective corespunzătoare: 1. *diacronic* / *sincronic*; 2. *diatopic* / *sintopic*; 3. *diafazic* / *sinfazic*; 4. *diastratic* / *sinstratic*), Coșeriu observă că, în cadrul omogenității pe una dintre axe, de exemplu, în *sincronie*, constatăm, în mod cvasi-obligatoriu, variația din punctul de vedere al celorlalte trei axe. Cu alte cuvinte, o *limbă istorică în sincronie* nu poate fi un sistem unitar și omogen, pentru că intervine, în grade diferite:

- variația în spațiu (în diatopie), care reprezintă obiectul *dialectologiei*;
- variația „între straturile sau păturile socioculturale ale comunității”⁷, care reprezintă obiectul *sociolingvisticii*;
- variația „între scopurile expresive, determinate de elementele actului lingvistic concret, care sunt în afară de vorbitor (lucrurile despre care se vorbește, ascultătorul sau destinatarul, situația în care se vorbește, circumstanța vorbirii)”, care reprezintă obiectul *stilisticii* (v. Coșeriu 1992–1993: 58–64 pentru detalii suplimentare).

Așadar, pentru încadrarea unui text într-un limbaj funcțional sau în altul, e important macro-contextul original, intenția emițătorului („cauza finală”). În cazul citării unor fragmente, e importantă păstrarea unei legături directe și clare cu contextul de unde este extras citatul și congruența cu intenția originală a autorului. Altfel, se poate produce ruperea de contextul original, de exemplu, prin extragerea unor fragmente din texte științifice, teologice sau juridice, care, prin simpla lor includere în paginile unei reviste umoristice, fără modificări, pot produce efectele dorite de editorii revistei respective, adică efecte umoristice. Se rupe astfel legătura cu contextul și cu intenția originală. Putem numi acest fenomen *deturnare*, *alterare* sau *denaturare stilistică*, în sensul, că e vorba de un transfer (prin definiție, neautorizat de către creatorul original) dintr-un stil funcțional în altul.

SEMANTICA STRUCTURALĂ, LIMBA COMUNĂ ȘI TERMINOLOGIILE SPECIALE ÎN VIZIUNEA LUI EUGENIU COȘERIU

Prin mai multe contribuții majore, Eugeniu Coșeriu a adus clarificări esențiale în ceea ce privește semantica structurală și studiul vocabularului, în general. Avem în vedere, în primul rând, amplele studii *Pour une sémantique diachronique structurale* (Coșeriu 1964) și *Structure lexicale et enseignement du vocabulaire* (Coșeriu 1966).

Savantul român a demonstrat că este posibilă și necesară o abordare structurală în cazul vocabularului (nu numai în alte compartimente ale limbii, cum sunt fonetica, morfologia). În acest scop, Coșeriu a operat cu mai multe distincții

⁷ Acest citat și citatul următor provin din Coșeriu 1992–1993: 58.

(mai exact, opt distincții, v. nota de subsol 8), cu scopul de a delimita baza și cadrul pentru o descriere structurală a lexicului ca domeniu al limbii. Vom insista în cele ce urmează asupra uneia dintre cele opt distincții, anume distincția dintre „lucruri” și limbaj (*Distinctions préalables. 1. « Choses » et langage*; Coșeriu 1966: 181–190). Această distincție vizează în mod direct cuvintele numite *uzuale* (« mots usuels », p. 181; așadar *limba uzuală*, pe care credem că o putem echivala, cel puțin aproximativ și provizoriu, cu noțiunea de *limbă comună*), puse în opoziție cu elementele din terminologiile tehnico-științifice.

În viziunea lui Eugeniu Coșeriu, lexicul limbii comune, organizat în câmpuri semantice, nu este o nomenclatură aplicată unor realități cunoscute dinainte, ci reprezintă un mod creator de a „decupa”, prin conceptualizare, realitatea, *concomitent* și chiar confundându-se cu cunoașterea intuitivă, preștiințifică a realității. În general, noi, oamenii, suntem condiționați și „dirijați” în cunoașterea preștiințifică, intuitivă a realității de felul cum limba noastră maternă structurează realitatea (mai mult sau mai puțin idiomatic; în primul rând, pe plan lexical, dar și pe alte planuri). Aici semnificația adesea nu coincide cu desemnarea.

De-a lungul timpului, această idee a fost exprimată în diverse feluri, inclusiv prin mijloace poetice: „*Nu noi suntem stăpânii limbii, ci limba e stăpâna noastră*” (Mihai Eminescu); „*Limba română este patria mea*” (Nichita Stănescu). Aceeași idee se află la baza așa-numitului relativism lingvistic, teorie cunoscută și sub numele ipotezei Sapir–Whorf: „*We dissect nature along lines laid down by our native languages*”. (Benjamin Lee Whorf, ap. Coșeriu 1966: 250).

În schimb, limbajele specializate, terminologice se constituie numind în mod efectiv clase de obiecte din planul extralingvistic (planul desemnării), așa cum au fost ele studiate și cunoscute *în prealabil*, la nivelul unei investigații științifice, obiective. Aici este vorba preponderent de nomenclaturi sau liste de termeni, care pur și simplu reprezintă „lucrurile”: semnificația tinde să coincidă cu desemnarea. De exemplu, spune Coșeriu (1966: 183), nu are sens să vorbim despre o „structurare semantică” a celor 300.000 de termeni din chimie. (Însăși alăturarea sintagmelor „structurare semantică” și „terminologia chimiei” implică o incongruență și o confuzie de planuri!). Terminologia chimiei poate fi structurată, dar nu „semantic”, ci în conformitate cu ceea ce rezultă din cunoașterea științifică, în conformitate cu clasificarea obiectivă, care este universală, în sensul că este inter-lingvistică. Eventuala structurare din terminologia chimiei se poate modifica în funcție de evoluția chimiei ca știință, de care depinde nemijlocit, nu în funcție de evoluția unei limbii istorice date.

Omul de știință interesat de realitatea obiectivă a lucrurilor nu va extrapola dinspre structurarea lingvistică spre structurarea obiectivă a realului și nu va căuta în limbaj trăsături și limite specifice obiectelor (cf. și Munteanu 2012: 55). Forțând un pic lucrurile și parafrazând cele două citate poetice de mai sus, credem că am putea atribui omului de știință următoarea deviză: „*Limba «universală» este patria și stăpâna mea*”.

Această distincție dintre cuvintele uzuale și elementele din terminologiile speciale este operată de Coșeriu cu scopul de a susține că vocabularul limbii comune este cel care se pretează unei abordări structurale și că terminologiile, în virtutea statutului lor ontologic diferit, pot fi, cel puțin într-o primă etapă, excluse din domeniul lexicologiei structurale (vezi în mod special Coșeriu 1966: 184)⁸.

LINGVISTICA INTEGRALĂ COȘERIANĂ ȘI STILURILE LIMBII. UNIVERSURILE DE DISCURS

Stilurile funcționale, așa cum sunt descrise și tratate în lingvistica românească, corespund cu ceea ce în alte părți se înțelege prin „genuri discursive” (Munteanu 2020: 299). După părerea noastră, teoria dezvoltată de Eugeniu Coșeriu și de unii dintre discipolii săi privind *universurile de discurs* reprezintă o alternativă fructuoasă, care aduce ceva semnificativ în plus față de direcția încetățenită în studierea stilurilor din lingvistica românească. Conceptul menționat, *univers de discurs*, este definit de Coșeriu astfel:

„Sistem [...] universal de semnificații căruia îi aparține un discurs (sau un enunț) și care îi determină validitatea și sensul” (Coșeriu 2004 [1955–1956]: 324).

În continuarea acestei definiții, Coșeriu oferă exemplificările și detalierile următoare:

„Literatura, mitologia, științele, matematica, universul empiric, ca «teme» sau «lumi de referință» ale vorbirii, constituie «universuri de discurs» [...] Fraze precum: *călătoria lui Columb, după cum spunea Parmenide și după cum spunea Hamlet* aparțin unor universuri de discurs diferite. Umorul se bazează adesea pe confuzia intenționată a universurilor de discurs în același enunț; cf., de exemplu: *în pădure, doi tineri matematicieni extrăgeau rădăcinile pătrate ale arborilor; văd pe fereastră un om care coboară din maimuță*”⁹.

Eugeniu Coșeriu (Coșeriu / Loureda 2006: 72–79, ap. Munteanu 2020: 300) vorbește despre *patru universuri de discurs*, care conferă sens și valoare constitutivă actelor de limbaj (enunțurilor) și discursurilor (în sensul cel mai

⁸ Celelalte distincții propuse și detaliate de Coșeriu cu scopul de a delimita baza și cadrul pentru o abordare structurală a vocabularului se referă la: „[...] b) «langage primaire» et «métalangage»; c) synchronie et diachronie; d) «technique du discours» et «discours répété»; e) «architecture» et «structure» de la langue (ou bien «langue historique» et «langue fonctionnelle»); f) «système» et «norme» de la langue; g) rapports de «signification» et rapports de «désignation»” (Coșeriu 1966: 181).

⁹ În contribuția citată, Eugeniu Coșeriu propune o structurare a cadrelor discursive pe patru niveluri: „După părerea noastră, e necesar să distingem o serie mult mai amplă de cadre, care pot fi grupate în patru tipuri: *situație, regiune, context și univers de discurs*” (Coșeriu 2004 [1955–1956], 316; v. detalii în acest studiu).

general). Aceste universuri de discurs fac parte dintr-un *sistem închis*, dedus din sistemul – considerat și acesta închis – al celor patru moduri fundamentale ale cunoașterii umane.

1. *Universul de discurs al experienței comune (al vieții cotidiene sau curente)*, instituit în modul cel mai spontan și vizând, pe baza percepțiilor, într-un fel, elementare, lumea înconjurătoare și existența în datele ei de bază. Acest univers este marcat de subiectivitatea ființei umane. În acest caz, protagonistul este omul ca „cetățean de rând” („omul mediu, de pe stradă”), care se situează în mijlocul existenței, eventualele sale studii, competențe și cunoștințe speciale fiind „puse în paranteză”. Cunoașterea caracteristică pentru acest univers de discurs corespunde cu ceea ce Coșeriu a numit „cunoaștere intuitivă și nejustificată”, „cunoaștere originară” sau „cunoaștere preștiințifică” (în germană: *Vorwissen* sau *ursprüngliche Wissen*, ap. Munteanu 2012: 85), văzută în opoziție cu „cunoașterea reflexivă și justificată”, așadar cunoașterea științifică, caracteristică pentru universul de discurs al științei (v. mai jos). În cazul acestui univers de discurs avem *zone* precum comunicarea privată / publică; comunicarea în registrul informal / formal etc.

2. *Universul de discurs al religiei (al credinței)* se referă la o presupusă „lume de dincolo” (neverificabilă și inaccesibilă, în principiu). Protagonistul este omul confruntat în mod dramatic cu constatarea că este o ființă muritoare. Percepția definitorie pentru acest univers poate fi exprimată în felul următor: omul *crede* că ceea ce promite religia este adevărat, deși *nu știe*, nu poate demonstra acest lucru. (În sensul celor afirmate de apostolul Pavel, a avea credință înseamnă a avea încredere în ceea ce nu este sigur și nici perfect demonstrabil: „Credința e ființarea celor nădăjduite, dovada lucrurilor celor nevăzute” [*Epistola către evrei*, cap. 11, verset. 1, în Biblia Anania, 2048]).

3. *Universul de discurs al ficțiunii (al artei)*, bazat pe fantezie și pe imaginație (având la bază principiul ludic), prin care sunt create lumi și obiecte, ființe, fără existență reală, în cazul literaturii, sau artefacte, în cazul majorității celorlalte arte (pictura, sculptura, muzica). Protagonistul e omul animat de dorința de evadare imaginară din realitatea imediată, omul care vrea să creeze sau să imagineze ceva ce nu există „în mod natural”, dar prezintă oarecare similitudini cu realitatea (cum se știe, s-a discutat pe larg, de-a lungul timpului, despre raportul dintre artă și realitate și despre exigența ca obiectele de artă să fie, mai mult sau mai puțin, verosimile). Percepția estetică, definitorie pentru acest univers, poate fi descrisă în următoarele cuvinte: omul *se preface că crede* că ceea ce i se prezintă (opera de artă sau artefactul) este adevărat, deși, în același timp, *știe* că nu este adevărat.

4. *Universul de discurs al științei*, instituit prin cunoașterea cât mai obiectivă (din ce în ce mai organizată, distinctivă, metodică și specializată) a obiectelor din realitatea înconjurătoare, inclusiv a omului, văzut ca parte a acestei realități. În acest univers, protagonistul e omul ca cercetător științific și investigator ce își propune să fie cât mai obiectiv. Aici e generată *cunoașterea obiectivă*, privind, între altele, istoria pământului, a diverselor forme de viață de pe pământ, a omului

(ca ființă biologică dar și ca ființă socială și creatoare de cultură și civilizație), a societăților umane, a universului etc. Cunoașterea științifică este fundamentul ce permite crearea a tot felul de *procedee și produse tehnologice* (în sensul cel mai larg: nu doar mașini, telefoane, avioane, ci și tot ceea ce ține de știința și practica medicală modernă, de exemplu). În cadrul acestui univers de discurs, marcat de specializare din ce în ce mai avansată, există nenumărate *domenii* corespunzătoare acestor specializări, adică *limbaje tehnico-științifice speciale*.

Diferențierea acestor universuri reprezintă o axiomă constitutivă a oricărei societăți umane cât de cât evolute. Dimpotrivă, ratarea de a distinge universurile de discurs reprezintă cazuri mai mult sau mai puțin anormale sau chiar patologice, având uneori un potențial comic (dacă nu cumva se ajunge la consecințe practice total nedorite, inacceptabile sau chiar tragice). Ignorarea unuia sau unora dintre aceste universuri, ca și neglijarea lor sau renunțarea asumată la ele reprezintă gesturi de abdicare parțială la dimensiuni constitutive ale propriei umanități. A se vedea cazul acelui cowboy, ajuns prima dată la o proiecție de cinema, care începe să tragă cu pistolul într-un tren aflat în mișcare, în filmul respectiv.

A se vedea și figura, într-un fel, emblematică, a *savantului sau a omului de știință zăpăcit*, inadapdat în raport cu condițiile vieții reale – acesta confundă universul științei cu universul existenței cotidiene, sau extrapolează în mod inadecvat cunoștințele sale științifice în zona cotidianului. A se vedea de asemenea cazul lui Don Quijote, pentru care tot ce ține de lumea imaginară a legendelor și a romanelor cavalești trebuie să se reproducă întocmai în viața reală. (Dezbaterile privind statutul și rostul legendelor cavalești, privind legătura dintre acestea și viața reală, dar și privind statutul și rostul artei, în general, se întind pe mari porțiuni și constituie una dintre temele centrale ale romanului lui Cervantes).

A se vedea și situația celor care declară că literatura și arta nu îi interesează deloc, pentru că nu îi ajută cu nimic, și că pentru ei contează numai „realitatea”, „viața reală”, nu ficțiunea. În termenii sistemului dezvoltat de Coșeriu, ei declară că renunță universul ficțiunii, fiind mulțumiți să se limiteze la universul experienței cotidiene (aceasta ar fi situația aproximativ opusă față de cea a lui Don Quijote). Dar, riguros vorbind, declarația lor nu este credibilă. Dacă ei pot fi crezuți pe cuvânt când afirmă că nu îi interesează literatura, muzica, pictura și cinematografia mare (clasică), e foarte probabil că ei totuși aderă la succedanee sau surrogate precum muzica de petrecere, muzica ușoară sau cinematografia de consum. Așadar, e vorba de o necesitate a umanității fiecăruia dintre noi, iar renunțarea completă la universul artei nu e posibilă.

A se vedea și situațiile numeroase în care, de-a lungul timpului, s-a încercat un fel de „invadare” a celorlalte universuri (al vieții cotidiene, al științei, al artei) de către universul religiei. Ne referim la fundamentalismele de orice fel, unde oficiali ai religiei caută puterea politică (și pe cea financiară) și doresc să impună prin forță respectarea preceptelor religioase. Sunt cunoscute numeroase exemple din istorie, dar există asemenea situații și în prezent, din păcate, ajungându-se la

excese absolut îngrozitoare. (Și când ne gândim că separarea „împărățiilor” a fost postulată cu maximă claritate chiar în textul fondator al creștinismului: „Împărăția Mea nu este din lumea aceasta...”! [*Evanghelia lui Ioan*, cap. 19, verset. 36, în *Biblia Anania*, 1851]).

Se știe că universul ficțiunii și cel al religiei erau prezente la omul primitiv, preistoric. Cronologic vorbind, probabil că universul științific a fost configurat cel mai târziu, în perioada istorică a umanității. Așa cum a afirmat Kabatek (2015: 185, nota 10), „marea operă culturală a umanității [...] constă în diferențierea universurilor, acest fundament al organizării noastre sociale”. În fine, unele cercetări antropologice se pare că au identificat triburi complet izolate de lumea modernă, unde oamenii prezintă incapacitatea de a accede la universurile ce stau la baza societăților umane mai evolute, singurul univers pe care îl concep fiind cel al realității cotidiene (cf. Kabatek 2015: 185, nota 11). Chiar dacă se va confirma că există societăți umane primitive care nu cunosc decât universul experienței comune și cotidiene, tot vom putea spune că celelalte universuri sunt ca izvoarele la care vrea să revină oricine a gustat măcar o dată din apa lor, și cu cât mai mult bea cineva din ele, cu atât mai mult însetează.

Așadar, cele patru moduri fundamentale de cunoaștere umană și de raportare a omului la existență și la viață reprezintă matricea cu care corespund cele *patru universuri de discurs*, respectiv, cele patru mari genuri discursive, numite de obicei în lingvistica românească stiluri funcționale.

De altfel, lingvistul român Dumitru Irimia a distins principalele stiluri funcționale tot în conformitate cu tipurile de cunoaștere umană: „În funcție de tipul de cunoaștere, de rolul și modul specific de desfășurare a funcției referențiale în constituirea planului semantic al textului concomitent cu dezvoltarea dimensiunii stilistice, își dezvoltă identitatea specifică în primul rând trei stiluri funcționale” (Irimia 1999: 163), fiind vorba, la lingvistul citat, de stilurile științific, beletristic și religios.

Moroianu / Munteanu 2016, discutând despre fenomenul de poligeneză caracteristic pentru terminologia lingvistică și despre raporturile formale și semantice ce caracterizează unele elemente ale acestei terminologii (paronimia, polisemia, omonimia, sinonimia), observă de asemenea că termenii respectivi își configurează semnificația în funcție de subdomeniul universului de discurs științific din care fac parte.

În cadrul studiilor sale despre semantica structurală, Eugeniu Coșeriu face câteva referințe la teoria universurilor de discurs (de exemplu, Coșeriu 1966: 185). După părerea noastră, acest important „capitol” al lingvisticii integrale coșeriene – teoria universurilor de discurs – reprezintă o direcție fructuoasă pentru lexicologie și lexicografie. În timp ce Coșeriu a operat cu o serie de delimitări, prin care au fost excluse din câmpul semanticii structurale zone precum terminologiile tehnico-științifice, discursul repetat, metalimbajul, câmpurile asociative etc., practica lexicografică e obligată să fie mai „incluzivă”. Ne propunem să explorăm în cele ce urmează raportul dintre așa-numitul lexic uzual și terminologiile tehnico-științifice, în

conexiune cu teoria universurilor de discurs. Vom deosebi, în spiritul distincțiilor coșeriene detaliate mai sus, noțiunea de *element lexical*, aparținând integral unei limbi istorice date, așadar inclusiv prin planul semnificației care se creează la nivelul cunoașterii intuitive și preștiințifice a realității, și noțiunea de *element terminologic*, care aparține unei limbi istorice date numai prin semnificant și care se creează drept rezultat al cunoașterii științifice, obiective, a realității.

De exemplu, unitatea lexicală *cer* are sens în universul cunoașterii preștiințifice, cotidiene, unde poate fi definită drept: „spațiu aflat deasupra orizontului, pe care sunt vizibile corpurile cerești (soarele, luna, stelele), norii și unele fenomene atmosferice, perceput uneori drept o boltă semisferică acoperind suprafața pământului”. Percepția menționată, referitoare la o *boltă*, desigur că nu are nimic a face cu cunoașterea științifică, obiectivă. E o iluzie strict legată de prezența pe suprafața pământului sau pe un obiect astronomic cât de cât similar (un astronaut aflat pe lună sau pe planeta Marte ar putea probabil să se refere la cerul vizibil de acolo). Totuși, chiar dacă nu are corespondent în realitatea obiectivă, percepția cerului ca o boltă este cât se poate de reală. Acest fapt se vede, între altele, din faptul că, în limba română, folosim prepoziția *pe*: *norii, luna, soarele stelele sunt pe cer* (nu *în cer*). Același regim sintactic și aceeași prepoziție, *pe*, se menține și în cazurile când e vorba de unele obiecte create de om și aflate la mare înălțime: când vedem un avion zburând la mare înălțime putem spune firesc că e *pe cer*. (Tehnic sau științific vorbind, soarele, luna și stelele se află în spațiul cosmic, iar norii și avioanele se află în atmosferă). A se vedea și sinonimul *livresc firmament*, care este, în ultimă instanță, un derivat de la lat. *firmus* „tare” (așadar, *cerul* este „descriș” ca o *boltă solidă, tare*).

În schimb, la nivelul cunoașterii științifice, nu există un termen corespunzător cu *cer*. Termenul din astronomie *spațiu cosmic* se referă la ceva foarte diferit. Cum am arătat mai sus, cerul este perceput uneori drept o boltă care acoperă pământul ca un capac uriaș, în timp ce spațiul cosmic este, prin definiție, infinit. Testul comutării pune în evidență inadecvarea creată când se amestecă universurile în același discurs sau enunț: *Rachetele sunt lansate în spațiul cosmic, nu în cer*. O sondă spațială trimisă pe planeta Marte cu siguranță călătorește *prin spațiul cosmic*, nu *pe (prin) cer*. În schimb *norii călătoresc pe cer*, cu siguranță că nu *prin spațiul cosmic*.

Același lexem, *cer*, întrebuințat în universul de discurs al credinței poate căpăta semnificații și conotații noi, variate, nebănuite (uneori cerul este considerat a fi lăcașul divinităților, alteori e identificat cu paradisul; se vorbește uneori de „multiplicarea” cerurilor, afirmându-se că ar fi șapte sau nouă ceruri etc.).

Credem că problema veche și mult dezbătută a *metaforei* și a *sensurilor figurate* își poate găsi o descriere convenabilă în teoria coșeriană a universurilor de discurs. În universul experienței imediate, în mod tradițional, *luceafărul* este numele unor aștri deosebit de luminoși, care apar primii, seara, sau dispar ultimii, dimineata. În schimb, sensul figurat „personalitate deosebită, om cu calități strălucite” are la bază un transfer fie dinspre literatură (poemul *Luceafărul* de

Mihai Eminescu), fie dinspre reprezentarea tradițională a unui astru deosebit de strălucitor. În fine, în universul cunoașterii științifice, mai exact în astronomie, se pare că astrul numit *luceafăr* corespunde cu planeta Venus.

PUNCTE DE VEDERE PRIVIND CÂMPURILE SEMANTICE DIN LIMBA COMUNĂ ȘI TERMINOLOGIILE TEHNICO-ȘTIINȚIFICE

În mod tradițional, recursul sistematic la terminologii speciale, în vederea descrierii cât mai precise a fenomenelor și obiectelor abordate a fost identificat ca o caracteristică a limbajului științific (printre altele). E clar însă că aceasta nu e o trăsătură distinctivă. Terminologiile caracterizează nu numai limbajul științific, ci și limbajele religios și juridic-administrativ, de exemplu. În plus, chiar și la nivelul limbii comune (registru stilistic corespunzător cu universul experienței comune) se discută uneori despre terminologii, deși această opțiune nu ni se pare cea mai potrivită, fiind preferabil ca, în ceea ce privește limba comună, să vorbim despre *câmpuri semantice*, în care sunt structurate unitățile lexice, după cum a procedat și Eugeniu Coșeriu. De exemplu: *câmpul semantic al părților corpului; al culorilor; al termenilor de înrudire* etc., mai degrabă decât *terminologia părților corpului; a culorilor; a termenilor de înrudire*.

Credem că poate fi postulat un raport de continuitate între *unele câmpuri semantice*, de la nivelul limbii comune, și *unele terminologii științifice*. Cum am detaliat mai sus, *câmpurile semantice* reprezintă structurări, prin mijloacele limbii, ale unor segmente determinate ale realității. În același timp, unele câmpuri semantice reprezintă nuclee ale unor terminologii științifice. Inversând perspectiva, putem spune că unele terminologii științifice reprezintă prelungiri ale nucleelor reprezentate de câmpurile semantice corespunzătoare, prelungiri la care se ajunge printr-o cunoaștere din ce în ce mai aprofundată, mai precisă și mai rafinată a realităților. În principiu, terminologiile științifice, cu cât sunt mai detaliate și mai rafinate, cu atât sunt mai îndepărtate de universul experienței comune, de „omul de rând” și, *ipso facto*, mai neinteresante pentru acesta.

De exemplu, câmpul semantic al fenomenelor atmosferice include unități lexice precum *ploaie, vânt, nor, zăpadă, fulger* etc. În schimb, pentru un specialist-meteorolog, realitatea acoperită prin vocabula *nor* reprezintă un sistem destul de complicat și complex, cuprinzând patru clase, ce se subîmpart, la rândul lor, în specii, apoi în varietăți etc. Terminologia meteorologică a norilor are la bază cuvinte ale limbii latine. Cele patru clase de bază sunt: *cirrus* („fibros, asemenea părului”), *cumulus* („grămadă”), *stratus* („strat, nivel orizontal”), *nimbus* („care aduc ploaia”). Norii din clasa *cirrus* se împart în următoarele specii: *cirrus fibros; cirrus uncinus, cirrus spissatus, cirrus castellanus, cirrus floccus*, etc.¹⁰

¹⁰ Sursa: <<https://ro.wikipedia.org/wiki/Nor>>. Consultat pe 19 septembrie 2021.

Câmpul semantic al părților corpului omenesc conține elemente lexicale precum *cap, nas, ochi, mână, picior, deget* etc. În schimb, terminologia anatomică ce descrie structura *ochiului* merge mult mai departe cu detalierea. Din lista elementelor din care e format ochiul, cităm doar o mică selecție de termeni: *pupilă, retină, cornee, iris, maculă, uvee, fovee, coroidă*.¹¹

Mai mult, nu doar că există continuitate între *unele câmpuri semantice* (din limba comună) și *unele terminologii speciale* (din domeniul tehnico-științific), ci se întâmplă ca adesea cele două zone să nu fie separate de o frontieră fixă și impermeabilă, ci să prezinte o întinsă zonă intermediată de „fluctuație” (cum a atras atenția deja Coșeriu 1966: 184–185; vezi și Munteanu 2012: 58). Cu alte cuvinte, putem vorbi, pe de o parte (la o extremă), de elemente tipice limbii comune, cum e însăși vocabula *ochi*, apoi *geană, pleoapă* și, pe de altă parte (la cealaltă extremă), de elemente aparținând exclusiv cunoașterii științifice foarte avansate și specializate: *uvee, fovee, coroidă*. Dar termeni precum *pupilă, iris, retină* reprezintă o zonă intermediară sau o zonă de tranziție dintre cele două extreme pregnant caracterizate.

UN CONCEPT DIN PSIHOLINGVISTICĂ ASOCIAT CARACTERIZĂRII UNIVERSURILOR DE DISCURS – EMOTIA

În acest context al discuției vom încerca să operăm cu un concept ce provine din domeniul psihologiei și al psiholingvisticii. E vorba de *emoție*, mai exact *emoția asociată activității lingvistice*. De exemplu, așa-numitele câmpuri asociative, abordate de diverși lingviști și lexicografi (câinele este asociat cu fidelitatea, cu vânătorul și cu acțiunea de a vâna, cu lătratul etc.) au la bază procese de tip cognitiv și afectiv. Eugeniu Coșeriu însuși a exclus câmpurile asociative din raza semanticii structurale, pentru că se bazează pe raporturi și percepții care adesea țin de nivelul referențial, al desemnării, nu de nivelul lingvistic, al semnificării. Dar e o realitate că legăturile afective se „suprapun” relațiilor din interiorul multor câmpuri semantice, perfect analizabile în cadrul semanticii structurale. De exemplu, Jean-Paul Benzécri ([specialist în matematică, teoria probabilităților și statistică] ap. Coșeriu 1966: 223), referindu-se la legătura dintre lingvistică și psihologie, apropo de analiza semantică binecunoscută a câmpul semantic « siège » vorbește despre „... les liens affectifs qui nous relient aux sièges ; le fauteuil du directeur, la bergère du boudoir, la chaise de salle à manger, les bancs des squares... ou tout autres associations ordinaires de la parole, qui sont sous-jacentes à l'évaluation des sièges”.

Emoția este asociată în mod firesc și cu procesul învățării limbilor. Eugeniu Coșeriu a fost atras în mod special de această temă de cercetare, arătând că unitățile lexicale, cuvintele limbii materne, nu le sunt servite copiilor sub formă de liste pe

¹¹ Sursa: <<https://ro.wikipedia.org/wiki/Ochi>>. Consultat pe 19 septembrie 2021.

care ei urmează să le învețe, în primii anii de viață. De obicei, învățarea limbii materne nu seamănă cu un proces didactic. În mod obișnuit, un părinte nu îi „predă” copilului limba, adică nu spune: „acesta este un *măr*”, „acesta este un *cal*”, „*fierbinte* este ceva care, dacă îl atingi, brusc începe să te usture și să te doară și poți chiar să te alegi cu o rană”, în așa fel ca un copil să înregistreze și, din acel moment, să știe ce înseamnă *măr*, *cal*, *fierbinte*.

„Aproximarea limbii adulților nu se face nici dinspre o non-cunoaștere și nici printr-o însușire progresivă, ci printr-o continuă creație de proiecte de limbă și prin adaptarea progresivă a acestor proiecte la limba adulților” (Coseriu apud Munteanu 2012: 39).

În spiritul învățării coșeriene, credem că putem detalia modelul învățării limbii materne în următorii termeni: învățarea are loc prin intermediul unor situații firești de interacționare și comunicare, când părintele și copilul interacționează, enunțurilor fiindu-le asociată emoția potrivită: „*Hai să mâncăm un măr, mmm, e foarte bun!*”, sau: „*E fierbinte, nu pune mâna că te frigi!*” În primele etape, copilul își creează reprezentări – „proiecte de limbă” – care corespund doar parțial cu semnificațiile cuvintelor. De exemplu, după ce i se arată prima dată un cal și aude cuvântul corespunzător, un copil poate să creadă că orice animal de talie mare și cu patru picioare se numește cal. De asemenea, copilul poate să creadă inițial că un cal trebuie să aibă în mod necesar culoarea neagră sau că un măr trebuie să fie neapărat roșu, pentru că, atunci când a intrat în „atingere” prima dată cu unitățile lexice respective, calul din realitatea imediată era negru, iar mărul era roșu. În fine, copilul mai poate să creadă inițial, în mod eronat, că *fierbinte* este numele unei cratițe de pe aragaz. Prin repetare, adică fiind confruntat cu noi și noi situații în care sunt folosite cuvintele (*cal*, *măr*, *fierbinte*), copilului i se precizează din ce în ce mai mult semnificațiile corespunzătoare. În acest fel, copilul se „conectează”, treptat și în mod creator, la „tehnica determinată istoric” care este limba, iar emoția transmisă de părinte și însușită de copil determină și dirijează acest proces, adesea încrustându-se profund la nivelul semnificațiilor astfel create.

În același domeniu al învățării limbilor, dacă ne gândim la didactica limbilor străine, este clar că și aici asocierea unor emoții pozitive (prin dialoguri și discuții pe teme care îi pot pasiona pe elevi) e un procedeu eficient, care are, între alte merite, și pe acela de a face procesul învățării mai puțin plictisitor decât învățarea limbilor străine cu dicționarul în mână și cu analize gramaticale (în fond, sunt desigur utile și dicționarul, și metoda analizei gramaticale).

Un exemplu, în plus, dintre cele discutate de Coseriu, prin care putem observa deosebirile semnificative prin care „aceeași realitate” este tratată în cele două universuri – *universul experienței comune* (subiectiv în sensul că este centrat pe om și pe ceea ce contează pentru el la nivelul cotidianului) vs. *universul cunoașterii științifice și obiective* (așadar dincolo de orice antropocentrism) este următorul: „Pentru știință, câinele, bunăoară, reprezintă un «carnivor», la fel ca leul și tigru, însă majoritatea limbilor îl „clasifică” într-un alt mod, neluând în seamă,

drept criteriu, vreo trăsătură „naturală” a animalului, ci în funcție de o anumită relație a omului cu el.” (ap. Munteanu 2012: 57). Relația omului cu câinele, la nivelul cotidianului, bazată pe reprezentări de genul: „cel mai bun prieten al omului”, „fidel”, „protector al gospodăriei” etc. poate genera mai multă emoție decât o percepție științifică, obiectivă și „ne-antropocentrică”, precum: „mamifer carnivor digitigrad, domesticit, de obicei de talie medie sau mică [...]”.

Emoția nu este apanajul subiectului vorbitor cantonat în universului experienței comune. Nu ne emoționăm numai când mâncăm un fruct care ne place sau suntem la plimbare și vedem un peisaj frumos. Este loc pentru emoție și în celelalte universuri de discurs (al religiei, al ficțiunii și al științei). Doar că emoția de tip religios, emoția produsă de opera de artă și emoția cunoașterii științifice a lumii sunt *alte tipuri de emoție*. (Fără îndoială că un tânăr studios poate fi absolut emoționat când află, la lecția de astronomie, că planeta Pământ se mișcă în jurul soarelui cu o viteză de 30 de kilometri pe secundă, că diametrul planetei noastre este de circa 12 mii de kilometri, iar diametrul soarelui este de aproximativ 1,39 milioane de kilometri). În același timp, diferențierea adecvată a tipurilor de emoție, în funcție de universurile cărora le aparțin, este un indiciu al maturității și al „alfabetizării” culturale a omului.

Revenind la exemplul substantivului *retină* și urmărind succint istoria lui în română, să punctăm că e vorba de un împrumut din franceză pătruns pe cale cultă, ca parte a terminologiei anatomice, și că e consemnat prima dată într-o lucrare din 1830 (sursa Antrop. 177, în MDA). În perioada inițială, în primele decenii de la pătrunderea în limbă, a circulat exclusiv ca termen de specialitate, dar apoi a început să fie folosit de jurnaliști, scriitori, poeți, esești. *Retină* apare în opere literare semnate de Ionel Teodoreanu, Nicolae Labiș, Ana Blandiana, Octavian Paler, Gabriel Liiceanu, Mircea Cărtărescu, în contexte în care nu e vorba deloc anatomia ochiului, ci de fapte și evenimente care au legătură viața curentă, sau cu imaginarul și cu emoția mai mult sau mai puțin estetică. În celălalt exemplu, al substantivului *dioxină*, care a depășit limitele registrului său inițial (terminologia chimiei) și a ajuns să fie folosit frecvent în limbajul publicistic (cel puțin, în anumite perioade), emoția vorbitorilor poate fi considerată la cote destul de înalte, de vreme ce a fost vorba fie de un accident industrial cu consecințe deosebit de grave, fie de un posibil atentat la viața celui care urma să devină președintele Ucrainei. În schimb, despre termenii (extrem de numeroși, de bună seamă) care rămân exclusiv în interiorul terminologiilor speciale, putem afirma cu destulă siguranță că aceștia nu au cum să genereze nici un fel de emoție la subiectul vorbitor cantonat în universul experienței comune, și aceasta din simplul motiv că sunt ignorați de vorbitorul în cauză. (E adevărat și că inventarele terminologice din chimie ar putea să pasioneze și să emoționeze pe un chimist îndrăgostit de domeniul său; dar, cum am mai spus, e deja celălalt tip de emoție, emoția generată de cunoașterea științifică).

STUDII DE CAZ CÂMPUL SEMANTIC AL CORPURILOR CEREȘTI

Am propus mai înainte un model bazat pe ideea de continuitate între *anumite câmpuri semantice*, din limba comună, și *anumite terminologii speciale*, din domeniul științific. În cazul altor câmpuri semantice, raportul dintre cele două perspective este diferit, pentru că e vorba de punerea accentului pe trăsături și însușiri diferite ale acelorași „obiecte”, în funcție de o perspectivă sau alta.

Anterior, Eugeniu Coșeriu a făcut o apreciere în același sens: „În particular, deosebirea dintre *cuvintele uzuale* și *cuvintele tehnice* constă integral în deosebirea dintre «zonă» și «domeniu»: cuvintele uzuale sunt considerate proprii «zonelor», cele tehnice – proprii «domeniilor». Aceasta înseamnă că deosebirea nu este absolută, din moment ce orice cuvânt cu semnificație lexicală semnifică în același timp într-o *zonă* (dependentă de o tradiție idiomatică particulară) și în interiorul unui *domeniu* (dependent de o cunoaștere obiectivă)” (Coșeriu 2004 [1955–1956]: 318).

Să luăm în considerație câmpul semantic al corpurilor cerești, care include vocabule precum *soare*, *lună*, *stea*.

Din punctul de vedere al experienței comune, unitatea lexicală *soare* poate fi definită prin următoarele trăsături: „cel mai luminos astru, care răsare dimineța și apune seara, definind astfel ciclul zi / noapte, luminând și încălzind tot ce se află pe suprafața pământului și în atmosferă”. Trăsături mai puțin pregnante, totuși relevante, ar fi că lumina și căldura soarelui depind de anotimp (mai multă lumină și căldură vara, mai puțină, iarna) și că, în cursul zilei, cu cât e mai înnoțat, cu atât e mai puțin vizibil soarele pe cer. E vorba de o perspectivă antropocentrică și geocentrică.

În schimb, în astronomie, noțiunea *soare* este descrisă într-o manieră foarte diferită: „stea pitică galbenă aflată în centrul sistemului din care face parte planeta Pământ; orice stea din univers considerată în raport cu sistemul de planete și / sau alte obiecte astronomice care gravitează în jurul ei”¹².

Printre consecințele care decurg din diferențele semnificative dintre cele două tipuri de percepție / cunoaștere a lumii, observăm că, în universul experienței comune, *soare* și *stea* se referă la realități foarte diferite. Soarele este unul, iar stelele sunt nenumărate; soarele este vizibil ziua, iar stelele, noaptea (dacă e senin) etc. În schimb, din punctul de vedere al științei astronomice, *soarele este o stea*, mai exact, o *stea pitică*, oricât de puțin măgulitor ar suna aceasta pentru geocentrismul care caracterizează și va continua să caracterizeze universul experienței comune.

Deoarece la nivelul cunoașterii cotidiene soarele este un „obiect” unic, nu se poate întreba: „Care soare?” (cf. Coșeriu 2004 [1955–1956]: 322). În schimb, aici se poate întreba „Care stea?”, pentru că pe cer, noaptea, sunt vizibile foarte multe stele, când e senin. În astronomie însă fiecare stea este un soare, pentru sistemul planetar din jurul său. Așadar, pentru astronomii care discută despre diverse stele în

¹² Pentru descrierea astronomică a soarelui ca fiind o „stea pitică”, v. <<https://solarsystem.nasa.gov/solar-system/sun/overview/>> („The Sun is a yellow dwarf star”; consultat pe 29 septembrie 2021).

calitate de centre și surse de căldură pentru sistemele din jurul lor are sens o întrebare de genul „Care soare [iradiază mai multă lumină]?”

UNITĂȚILE LEXICALE *FRUCT*, *LEGUMĂ* ȘI TERMENII ȘTIINȚIFICI (APROXIMATIV) CORESPUNZĂTORI

Un exemplu în plus prin care putem observa diferențele semnificative dintre perspectiva experienței comune și perspectiva științifică privește diferitele moduri posibile de a percepe și a descrie noțiunea de *fruct*.

Din punctul de vedere al experienței comune, un *fruct* este un „produs vegetal de obicei cultivat sau, mai rar, crescut spontan, reprezentând acea parte a plantei care conține semințe sau sămburi, fiind folosit în alimentație, de obicei, ca desert și având, de obicei, gust dulce”. Alte caracteristici relevante ale fructelor, în universul experienței comune, sunt date de faptul că prezintă interes mai ales prin pulpa lor (de obicei dulce și moale – când sunt coapte; altfel, înainte de coacere, sunt de obicei acre și cu pulpa mai tare); că au de obicei o coajă subțire, uneori comestibilă; că toate fructele pot fi consumate în stare crudă, că unele fructelor au „contraindicație” în ceea ce privește prepararea termică, dar că, pentru altele, e acceptabilă și prelucrarea termică. Fructe tipice sunt: *merele*, *prunele*, *căpșunele*, *cireșele*, *strugurii*, *murele*, *bananele*, *portocalele*, *curmalele*, *pepenel galben*, *pepenel roșu*.

În schimb, din punct de vedere științific, mai exact, din punctul de vedere al botanicii, un *fruct* este „organul vegetal care se dezvoltă din ovarul fecundat al unei plante [= din floare], conținând semințele”. Pentru un botanist, fructele sunt mijloacele prin care plantele își împrăștiă semințele. Majoritatea caracteristicilor menționate mai sus, relevante din punct de vedere culinar, sunt indiferente sau puțin relevante din punct de vedere botanic.

Pentru o lărgire necesară a cadrului discuției, menționăm și noțiunea de *legumă*. În universul experienței cotidiene, vocabula corespunzătoare are un înțeles aproximativ opus față de *fruct*. Așadar, aici o *legumă* este un „produs vegetal cultivat (foarte rar, crescut spontan), provenind din diverse părți ale plantei respective, fiind folosit în alimentație, adesea ca bază de mâncare, având gusturi diverse, dar, de obicei, nefiind dulce (o legumă poate corespunde cu rădăcina, tulpina, frunzele sau cu partea numită din punct de vedere botanic *fruct*; uneori planta întreagă e folosită ca legumă)”. Alte caracteristici relevante ale legumelor sunt date de faptul că, de obicei, coaja lor nu este comestibilă, că unele legume se consumă numai preparate termic, în timp ce marea majoritate a legumelor se pot consuma atât crude, cât și preparate termic, că nu există legume care să aibă „contraindicație” la prepararea termică. Legume tipice sunt: *cartofii*, *morcovii*, *ceapa*, *sfecla*, *roșiile*, *castraveții*, *dovleceii*, *ardeii*, *varza*, *fasolea*, *mazărea*.

În știința botanicii nu se operează cu noțiunea de *legumă*, pentru că acesta este un termen agricol și culinar generic, insuficient caracterizat pentru o abordare științifică propriu-zisă. „Inconsistența”, din punct de vedere științific, adică

botanic, a noțiunii de *legumă*, rezultă, de exemplu, din faptul că, în cazul unor plante (precum pătrunjelul), unele părți pot fi considerate, în gastronomie, drept legume (rădăcina pătrunjelului), iar altele, drept condiment (frunzele de pătrunjel). Altfel, știința botanicii studiază părțile plantei: rădăcină, tulpină, frunze etc., dar din alte puncte de vedere, nu din punctul de vedere al interesului culinar.

Revenind la vocabula *fruct* și la noțiunea științifică ce îi corespunde, ni se pare interesant să observăm că această corespondență este parțială. Există câteva caracteristici ale fructelor aproape la fel de relevante și importante în ambele universuri. De exemplu, faptul că fructele au semințe sau sâmburi. Totuși există o deosebire și la acest capitol: pentru un botanist, orice „produs” (al unei plante) care se dezvoltă din floare și are sâmburi sau semințe este fruct, în timp ce, din punctul de vedere al experienței comune, faptul de a avea semințe nu o caracteristică exclusivă a fructelor, deoarece există și legume cu semințe. Există și alte nepotriviri, datorate faptului că unele caracteristici au o importanță sau o relevanță ce diferă foarte mult, în funcție de cele două universuri. Astfel, caracteristica fructelor de a fi dulci și comestibile este relevantă și cvasi-obligatorie în universul experienței comune, dar e irelevantă în botanică. În universul experienței comune, dovleceii, castraveții, ardeii și roșiile sunt clasificate printre legume, și asta din cauza faptului că nu sunt dulci. În schimb, din punct de vedere științific, prin definiție, numai fructele au sâmburi sau semințe și, pe cale de consecință, orice „produs” (al unei plante) care se dezvoltă din floare și are sâmburi sau semințe este fruct, chiar dacă nu este dulce sau nici măcar comestibil, sau chiar dacă acel produs în mod curent este clasificat printre legume. Așa ajungem la încă un exemplu de posibil „conflict al universurilor”, cu efecte care pot fi doar comice. Un savant-botanist aflat la cumpărături ar putea să fie contrariat că nu găsește roșii, ardei și castraveți în raionul de fructe și să protesteze, cerând mutarea acestor produse de la raionul de legume la cel de fructe, deoarece e vorba de fructe, din punct de vedere științific.

Așadar, în cadrul demersului științific se realizează uneori o revizuire a delimitărilor făcute la nivelul semnificațiilor lingvistice, pe baza unor criterii obiective, cu scopul programatic de a se ajunge la lucrurile înseși¹³.

CÂMPUL SEMANTIC AL UNITĂȚILOR DE TIMP

Cele mai importante vocabule din câmpul semantic al unităților de timp sunt, în română: *secundă*, *minut*, *oră*, *ceas*, *zi*, *lună*, *anotimp*, *an*, *secol*, *mileniu*. În principiu, orice unitate de timp din această serie poate fi definită prin orice altă unitate (de rang inferior sau de rang superior). Astfel, o *secundă* este egală cu a șaizecea parte dintr-un minut sau cu a trei mii șase sute parte dintr-o oră etc. Un

¹³ „De exemplu, denumirea balenei în germană, *Walfisch*, ne arată că ființa în cauză a fost încadrată inițial, prin intermediul limbii, în clasa peștilor (cf. germ. *Fisch*), or, știința a demonstrat că avem de-a face cu un mamifer” (Coșeriu ap. Munteanu 2012: 54).

minut este egal cu șaizeci de secunde sau cu a șaizecea parte dintr-o oră etc. O *zi* este egală cu douăzeci și patru de ore sau cu (aproximativ) a trei sute șaizeci și cincea parte dintr-un an etc. O *lună* este egală cu 28, 29, 30 sau cu 31 de zile. Un *an* este egal cu patru anotimpuri, sau cu 12 luni, sau cu 365 (sau 366) de zile etc.

Însă dacă rămânem la definirea unităților de timp una prin alta („un minut este egal cu șaizeci de secunde”, „o secundă este egală cu a șaizecea parte dintr-un minut”), ne ciocnim de un inconvenient logic major, anume acela al circularității și al lipsei unui reper relevant, în sensul de a fi exterior acestui câmp semantic. Cât timp ne aflăm în universul experienței cotidiene, pentru a sesiza aceste noțiuni în mod adecvat și pentru a le defini apoi, în mod convenabil, în dicționarul de limbă, credem că este necesar să alegem drept unități de bază *două unități* din cele nouă enumerate mai sus, pe care să le explicăm și să le definim prin altceva decât unitățile de rang superior sau inferior din serie. Aceste două unități de bază trebuie să fie cele care au o relevanță sporită în viața de zi cu zi și care se raportează la o anumită ritmicitate din mediul înconjurător, ritmicitate cât mai evidentă și cât mai semnificativă pentru universul experienței cotidiene. După părerea noastră, aceste două unități de bază sunt *ziua* și *anotimpul*.

Ziua e raportabilă în mod firesc la ciclul unei prezențe și a unei absențe consecutive a soarelui pe (de pe) cer. În mod firesc, o zi începe dimineata, atunci când răsare soarele, și se termină când începe ziua următoare, adică în dimineata următoare. Aceasta e una din cele două accepțiuni curente, ce se actualizează în enunțuri precum: *călătoria a durat zece zile* sau *acum patru zile a plouat*. Prin cealaltă accepțiune curentă, la fel de importantă în limba comună, anume „interval de timp cuprins între răsăritul și apusul soarelui, interval în care beneficiem, mai mult sau mai puțin, de lumina soarelui”, *zi* se opune lui *noapte*. De exemplu, în enunțurile *Ziua scade, noapte crește* sau *Toată ziua a fost senin și vreme liniștită, iar noaptea următoare a plouat și a băut vântul foarte tare*¹⁴. Ca unitate de timp, desigur e preferată *ziua* în prima accepțiune (cea care se impune de la sine în orice enunț de genul *călătoria a durat zece zile*). Oricum, durata unei zile în prima accepțiune nu variază practic deloc (are mereu 24 de ore), în timp ce durata unei zile în accepțiunea a doua variază sensibil de-a lungul unui an, fiind vorba de aspecte evidente și ușor sesizabile în mod empiric.

Cea de-a doua unitate de timp de bază la care ne gândim, *anotimpul*, poate fi caracterizată în mod firesc prin raportare la un anumit tip de climă relativ constant, la o anumită stare a vegetației și la un anumit regim de viață al unor ființe vii (precum se știe, unele animale hibernează iarna; unele păsări migrează etc.). În zona cu climă temperată, unde ne aflăm noi, vorbim de patru anotimpuri pe an, dar în alte zone există alt număr și alte feluri de anotimpuri¹⁵.

¹⁴ O *zi* în prima accepțiune include o *zi* în accepțiunea a doua plus o *noapte* și este urmată imediat de o altă zi, în timp ce o *zi* în accepțiunea a doua este urmată de o *noapte*, pe care nu o include (sau de o *seară*, adică „parte a zilei când soarele e la asfințit și se face din ce în ce mai întuneric”).

¹⁵ De pildă, în zonele cu climă tropical-umedă anul se împarte în *două* anotimpuri: *anotimpul ploios* și *anotimpul uscat*, în timp ce în zonele polare anul e împărțit tot în două părți, dar aceste nu sunt numite anotimpuri, ci se vorbește de *zi* și *noapte polară*.

Așadar, credem că cel mai convenabil este să fie selectate *ziua* (în accepțiunea întâi) și *anotimpul* ca unități de timp de bază:

- *Zi*¹ „unitate de timp reprezentând o perioadă de prezență urmată de o perioadă de absență a soarelui pe cer” (ca o caracterizare suplimentară și redundantă poate fi adăugat faptul că, metronomic, o *zi*¹ este egală cu 24 de ore).
- *Anotimp* „perioadă caracterizată de un anumit tip de climă relativ constant, de o anumită stare a vegetației și de un anumit regim de viață al unor ființe vii” (drept caracterizare suplimentară poate fi menționat faptul că un ciclu complet al anotimpurilor formează un an și că, în zona temperată, există patru anotimpuri).

În continuare, prin raportare la cele două unități de bază de mai sus pot fi definite celelalte unități de timp, astfel:

- *Oră* „unitate de timp egală cu a douăzeci și patra parte dintr-o *zi*¹” (cu o eventuală caracterizare suplimentară și redundantă: „... cuprinzând 60 de minute”).
- *săptămână* „perioadă de șapte zile consecutive [...]”.
- *Lună* „perioadă de timp având între 28 și 31 de zile” (cu o eventuală caracterizare suplimentară și redundantă: „... reprezentând a douăsprezecea parte dintr-un an”).
- *An* „perioadă de timp reprezentând un ciclu complet al celor patru anotimpuri (caracteristice pentru zona cu climă temperată)” (cu eventuale caracterizări suplimentare și redundante: „... având douăsprezece luni sau 365 [sau 366] zile).
- *Secol* „interval de timp de o sută de ani” (în acest caz, orice caracterizări suplimentare sunt inutile).

După părerea noastră, e mai puțin potrivită, în dicționarul de limbă, definirea unităților de timp din punct de vedere astronomic, așa cum se procedează în unele dicționare ale limbii române, dar și în unele dicționare ale altor limbi. La nivelul limbii comune, în universul experienței și cotidiene, vorbitorii de rând nu au nicio posibilitate de a face conexiuni nemijlocite între unitățile de timp și majoritatea fenomenelor și a ciclurilor astronomice, așa cum sunt ele stabilite de știință. Vorbitorii de rând nici măcar nu pot sesiza *nemijlocit* faptul că Pământul este o planetă care se rotește în jurul soarelui. Științific și obiectiv vorbind, succesiunea anotimpurilor și succesiunea zi (lumină) / noapte (întuneric) este determinată astronomic, numai că vorbitorii nu au acces nemijlocit la determinarea propriu-zisă, astronomică, a acestor cicluri temporale, pe care, în schimb, le asociază cu ceea ce le oferă percepțiile în mod nemijlocit. (Omul mediu, nespecialist, din prezent, este la curent cu modelul astronomic stabilit de știință, dar e vorba de *informații științifice comunicate* prin intermediul unor lucrări de popularizare sau în cadrul lecțiilor de astronomie, nu de realități sesizabile nemijlocit).

Credem că definiții precum „perioadă de timp care corespunde unei revoluții a Pământului în jurul Soarelui” pentru *an* sau „interval de timp [...] corespunzător unei rotații a Pământului în jurul axei sale” și „interval de timp între două culminații succesive ale unui astru” pentru *zi* sunt mai potrivite pentru lucrările sau tratatele de astronomie, adică în universul de discurs al științei, decât pentru dicționarul explicativ al limbii române (DEX), de unde le-am preluat. Pentru om ca

subiect al universului experienței cotidiene aceste definiții sunt destul de indiferente. Într-unul din citatele de mai sus, Eugeniu Coșeriu spunea că umorul se bazează adesea pe confuzia intenționată a universurilor de discurs în același enunț. În acest sens, putem face un așa-numit test al comutării, combinând universurile. Adică putem spune: *Cutare a împlinit 50 de revoluții ale Pământului în jurul Soarelui*, în loc de: *Cutare a împlinit 50 de ani*. Sau: *Excursia a durat zece rotații ale Pământului în jurul axei sale*, în loc de: *Excursia a durat zece zile*. Efectul umoristic evident al acestor enunțuri arată într-un mod suficient de pregnant că e vorba de universuri de discurs diferite.

E posibilă însă o altfel de comutare, prin care nu se creează incongruența amestecării universurilor în același enunț, ci se rămâne într-unul și același univers de discurs (al experienței cotidiene). În definiția propusă mai sus pentru *an* am pus pe primul loc raportarea la *anotimpuri*, mai exact, la „un ciclu complet al celor patru anotimpuri” (am admis și raportarea noțiunii de *an* la 12 luni sau 365 / 366 zile, dar numai drept caracterizări suplimentare, nu ca definiție primară). De ce raportarea primară, pentru a defini noțiunea de *an*, în universul cotidianului, ar trebui să fie la anotimpuri, nu la altceva? Pentru că această raportare o face deja limba română (și alte limbi). Se spune, cu o anumită încărcătură poetică: *Cutare a împlinit 50 de primăveri*. (Turnura este întrucâtva convenționalizată în română; există și în franceză structuri de același tip, cu aproximativ același grad de convenționalizare, vezi TLFi s.v. *printemps*, sensul C.1.a.). În rusă, în alte limbi slave moderne și în slava veche există de asemenea o asociere dintre noțiunile *an* și *anotimp*, dar e vizat alt anotimp, anume vara, rus. *лето* s.n. (folosit de obicei la singular), cf. *лет* s.m. pl. tantum „ani”.

– *Сколько лет, сколько зим!* „De câte veri și de câte ierni [nu ne-am mai văzut]!” (formulă tradițională de salut, pentru a exprima bucuria reîntâlnirii după o perioadă prelungită).

– *Сколько тебе лет?* „Câți ani ai?”

– Cf. și rus. *летопись* s.f. „cronică, letopiseț”, având ca motivație originară *лет* „ani” („descriere a evenimentelor de-a lungul anilor”), nu *лето* „vară (anotimp)”. Cf. și paralelismul cu lat. *annales [libri]* „lucrări unde sunt relatate evenimentele istorice în ordine cronologic, an după an”. (Pentru a exprima la singular noțiunea „an”, limba rusă folosește un alt element lexical, anume *год*).

Putem observa, și prin acest exemplu, al unităților de timp, modul în care intervine factorul numit mai sus: *emoția pe care o generează o unitate lexicală la subiectul vorbitor cantonat în universul experienței comune*. La acest nivel, emoția este atrasă de asocieri cu ceea ce e mai apropiat de datele existenței concrete și stimulează imaginarul uman în general: noțiunea de *zi* se asociază spontan cu *lumina soarelui* și *întunericul nopții* (nu cu o rotație completă a planetei Pământ în jurul axei sale), iar noțiunea de *an* se asociază în mod spontan cu *succesiunea anotimpurilor*, atât de remarcabile în diversitatea lor (nu cu o rotație completă a planetei Pământ în jurul Soarelui, despre care știm numai dacă am fost atenți la lecția de astronomie).

În ceea ce privește universul științei (ne gândim mai ales la științe „tari” precum fizica, chimia, astronomia etc.), unitatea de timp de bază este *secunda*, definită astfel: „Durata a 9 192 631 770 de perioade ale radiației ce corespunde tranziției dintre cele două niveluri hiperfine ale stării fundamentale ale atomului de cesiu 133 în repaus la temperatura de 0 K”. Această modalitate de a defini secunda a fost adoptată în anul 1967, după ce au fost inventate ceasurile atomice și s-a constatat că definirea de până atunci a secunde nu era suficient de precisă¹⁶. De atunci, secunda a devenit unitatea de timp preferată a fizicienilor, chimiștilor, pentru că, prin raportare la durata unui anumit număr de oscilații legate de un fenomen fizic al atomului de cesiu, a dobândit o precizie și un grad de universalitate pe care nu îl avea prin raportarea tradițională la ziua solară. În același timp, la scara Universului, unitățile de timp tradiționale precum *an* și *zi* sunt foarte „subiective”, deoarece sunt, prin definiție, relative la o planetă sau la un corp astronomic dat (o zi sau un an pe planeta Venus, pe Pământ și pe Neptun au o durată foarte diferită).

După cum am spus mai sus, în anumite științe e preferată drept unitate de timp secunda, definită „ne-geocentric”. Aici orice interval de timp, oricât de mic sau de mare, poate fi exprimat foarte ușor în secunde, de exemplu, un blitz la un aparat de fotografiat standard durează 10^{-3} secunde (o milisecundă), un an pământesc are $3,16 \times 10^7$ secunde, iar vârsta Universului este de $4,3 \times 10^{17}$ secunde.

În schimb, în universul experienței cotidiene suntem condiționați de „specializări” fixate prin tradiție. Vârsta unui om se măsoară în ani, o călătorie cu trenul, de obicei în ore, o călătorie cu metroul, de obicei în minute, iar un sprint de 100 de metri, de obicei în secunde. Situațiile de nerespectare a acestor „specializări” reprezintă evidente incongruențe și adesea, surse ale comicului – vârsta unei persoane calculată și exprimată în secunde, sau durata unei călătorii cu trenul exprimată în ani (deși, obiectiv vorbind, e foarte posibil).

CONCLUZII

Urmărind îndeaproape definițiile din dicționarele limbii române pentru vocabulele din câmpurile semantice discutate – câmpul *corpurilor cerești* și cel al *unităților de timp* – am observat o serie de inconsecvențe și inadvertențe. Acestea sunt generate uneori de amalgamarea, în cadrul unor definiții, a informațiilor ce provin din cunoașterea științifică cu aspecte ce țin de universul experienței cotidiene.

De exemplu, în cadrul definițiilor din articole precum *planetă*, *satelit*, *soare*, *stea* etc. din DEX apare, drept gen proxim, sintagma „corp ceresc”. Această

¹⁶ Până în 1967, secunda era definită de oamenii de știință la fel ca în viața de toate zilele, prin raportare la ziua solară (= perioada de rotație a Pământului în jurul propriei axe), mai exact, prin împărțirea unei zile solare medii în 24 de ore, a fiecărei ore în 60 de minute și a fiecărui minut în 60 de secunde.

sintagmă apare și în multe alte definiții, din aceeași lucrare lexicografică, făcând parte din descrierea diferenței specifice (de exemplu, s.v. *rotație*, *apsidă*, *orbital* etc.). Prin *corp ceresc* suntem obligați să înțelegem „corp vizibil pe cer”. Adjectivul *ceresc*, fiind un derivat de la *cer*, are sens doar în universul cunoașterii preștiințifice, antropocentrice și geocentrice. Acest adjectiv nu este congruent cu perspectiva cunoașterii științifice, astronomice (obiective, în sensul de a fi ne-antropocentrică și ne-geocentrică). Totuși, noțiunea reprezentată de sintagma *corp ceresc* are un corespondent aproximativ în planul cunoașterii științifice, astronomice: *corp* sau *obiect astronomic*. Corespondența între sintagmele *corp ceresc* și *corp astronomic* este aproximativă, deoarece nu orice *corp astronomic* corespunde unui *corp ceresc*, multe corpuri astronomice nefiind vizibile pe cer. Un satelit al oricărei stele, alta decât soarele, este *corp astronomic*, fără îndoială, dar nu poate fi *corp ceresc* (în pofida DEX s.v. *planetă*, subsensul de după primul romb negru: „orice **corp ceresc** fără lumină proprie, satelit al unei stele”). Dacă explicăm noțiunea de *stea* din punctul de vedere al cunoașterii științifice, ni se pare că se creează o amalgamare nedorită de planuri dacă alegem drept gen proxim sintagma *corp ceresc*, așa cum se procedează în DEX s.v. *stea*, sensul I.1. („**corp ceresc** cu lumină proprie, format dintr-o masă de gaze aflată la o temperatură foarte ridicată”). În acest caz, ni se pare preferabil să vorbim de *corp astronomic*. În schimb, în cazul sensului descris drept „curent”, în același articol din DEX, fiind vorba, așadar, din cealaltă perspectivă, a experienței cotidiene, genul proxim *corp ceresc* este adecvat [„(sens curent) orice **corp ceresc** (cu excepția Lunii) care strălucește noaptea pe bolta cerească”].

Pe de o parte, abordarea de tip lexicologic și lexicografic vizează *unitățile lexicale* ale unei limbi date (cuvintele și sensurile lor etc.), care se pot referi, între altele, la realități din lumea înconjurătoare (dar se pot referi și la noțiuni abstracte sau la ființe mitologice sau imaginare). După părerea noastră, la nivel lexicografic, de fiecare dată când e posibil, *unitățile lexicale trebuie prezentate și definite prin aspectele relevante din punctul de vedere al universului experienței cotidiene* (al cunoașterii preștiințifice). De exemplu, sensul de bază al cuvântului românesc *lumină*, la nivel lexicografic, ar putea fi redat printr-o definiție de felul: „agent natural care stimulează vederea și face lucrurile vizibile”. Prin acest sens de bază, dar și printr-o serie de alte sensuri, secundare și conotative, acest cuvânt românesc corespunde cu echivalente din alte limbi precum fr. *lumière*, engl. *light* etc., totuși corespondența nu este totală, pentru că, de la o limbă la alta, există diferențe condiționate idiomatic, adică strict legate de specificul unei limbi sau al alteia, cum ar fi asocieri de tip paronimic sau antonimic, combinații frazeologice specifice etc. Astfel, în română, *lumină* se asociază etimologic, dar și printr-o aproximativă asonanță, cu *lumânare* și cu *lume*¹⁷, ceea ce nu se întâmplă cu corespondentele din

¹⁷ Credem că, în conștiința multor vorbitori, asocierea formală (de tipul asonanței) dintre *lumină*, *lumânare* și *lume* este dublată de apropieri ce țin de planul semantic și denotativ: *lumânarea face lumină*, iar sensul originar al substantivului *lume*, adică sensul „lumină”, supraviețuiește în sintagma *lumea ochilor*.

alte limbi (în franceză, *lumière* nu este paronim cu *bougie*, *chandelle*, *monde*, și nici în engleză *light* nu este paronim cu *candle*, *world*). În engleză există expresia frazeologică *to go out like a light* „a adormi sau a-și pierde brusc cunoștința”, fără corespondente în română și în franceză etc.

Pe de altă parte, investigația științifică, în general, este orientată nemijlocit asupra realităților din lumea înconjurătoare și e foarte puțin condiționată de o limbă istorică dată. La acest nivel, mai exact, în domeniul fizicii, *lumina*, ca parte a realității extralingvistice și ca obiect de investigație (așadar nu unitatea lexicală *lumină*, parte a vocabularului limbii române) este descrisă foarte diferit: „radiație electromagnetică din porțiunea spectrului care poate fi percepută de ochiul uman, având lungimi de undă cuprinse între 400 și 700 nanometri”.

Ideea aflată la baza acestei contribuții, de inspirație coșeriană, este că *elementele lexicale ale limbii comune* se corelează cu universul de discurs al experienței comune (al cunoașterii preștiințifice), în timp ce *terminologiile tehnico-științifice* se corelează cu cunoașterea științifică obiectivă și specializată. Așadar, conceptual, sunt domenii distincte și suficient de bine caracterizate¹⁸. Ele se disting, între altele, prin faptul că, la nivelul terminologiilor, raporturile semantice precum sinonimia și antonimia au o incidență redusă, nesemnificativă, în timp ce, în limba comună, sinonimia și antonimia reprezintă principii fundamentale de organizare a materialului lexical.

În același timp, există adesea o dinamică sau o fluctuație între cele două mari regiuni – lexicul limbii comune și terminologiile speciale. Această dinamică sau fluctuație implică o adevărată metamorfoză, pe care o putem sesiza în diverse feluri. Adjectivul *mioritic*, în filozofia lui Blaga, unde e folosit mai ales în sintagma *spațiu mioritic*, e un termen „tehnic”. Nu credem că, în acest registru, *mioritic* are vreun sinonim sau vreun antonim. În schimb, prin sensul, adesea depreciativ, pe care l-a obținut în limba actuală, în limbajul publicistic și în cel familiar (și chiar în argou), *mioritic* ajunge uneori să fie sinonim cu *român* sau cu *autohton* (și, pe cale de consecință, antonim cu *străin* sau cu *de import*). La fel stau lucrurile cu adjectivul francez *hexagonal*. Ca termen din geometrie, probabil nu este sinonim și nici antonim cu nimic. În schimb, prin sensul evoluat, mai ales la nivelul comunicării publice, a ajuns să fie sinonim cu *français* (și antonim cu *étranger*). În limba comună, cuvintele *fruct* și *legumă* sunt antonime aproximative, dar în botanică acest raport se desființează, pentru că aici termenul *fruct* se referă la o realitate destul de diferită în comparație cu lexemul *fruct* din limba comună, în timp ce lexemul *legumă* nu are niciun corespondent în terminologia botanicii. În limba comună, lexemul *primăvară* poate deveni sinonim ocazional cu *an* (*Cutare a împlinit 50 de primăveri*). În schimb, în astronomie, nicidecum nu ar putea exista un cuplu sinonimic similar, pentru că noțiunea corespunzătoare lexemului

¹⁸ Cf. Coseriu ap. Munteanu 2012: 63: „Termenii se definesc în relație cu «lucrurile» desemnate, în timp ce semnificatele de limbă sunt definite de semantica structurală prin opozițiile în care funcționează în limba corespondentă”. Cf. și Coșeriu 1977: 96–97.

primăvară probabil aici e puțin relevantă, iar *an* este un termen cu valoare foarte relativă (durata unui an variază foarte mult, în funcție de corpul astronomic considerat ca reper). Exemplele de acest fel pot fi multiplicat foarte ușor: verbul *galvaniza*, ca termen tehnic, însemnând „a acoperi o piesă metalică cu un strat subțire de zinc, prin cufundare într-o baie de zinc topit, spre a o face mai rezistentă la coroziune”, probabil nu are vreun sinonim sau antonim. În schimb, obținând sensul figurat și ușor livresc, cu care circulă în limba comună: (cu referire la persoane sau colectivități) „a transmite o exaltare puternică”, el devine sinonim cu *a impulsiona*, *a însufleți*¹⁹.

Deosebirea majoră dintre, pe de o parte, dicționarele de limbă și, pe de altă parte, dicționarele de tip enciclopedic și lexicoanele de specialitate este că, pentru dicționarele de limbă, „materia primă” este reprezentată de *elementele lexicale*, iar pentru dicționarele de tip enciclopedic și lexicoanele de specialitate „materia primă” este reprezentată de *terminologiile de tehnico-științifice*.

Am văzut că, la nivelul terminologiilor, există două mari tipuri:

(1) termeni cu adevărat speciali, fără nici un el de corespondență la nivelul limbii comune (de exemplu, termenii prin care este descrisă structura ochiului, în anatomie, precum: *retină*, *iris*, *uvee*, *fovee*, *coroidă*, sau denumirile diferitelor tipuri de nori, în meteorologie).

(2) termeni care „împart” semnificatul cu lexeme corespunzătoare din limba comună (de exemplu: *lumină*, *forță*, *rază* etc.)

În privința primei categorii, sarcina care stă în fața lexicografilor este de a decide pe care să le includă în dicționarul de limbă și pe care să le lase afară. (Rămânând la seria de exemple de mai sus, am aprecia pe moment că *retină* și *iris* își au locul în dicționarul de limbă, în timp ce *uvee*, *fovee*, *coroidă*, nu).

În privința celei de-a doua categorii, sarcina este foarte diferită. Fără îndoială că *lumină*, *forță*, *rază* și multe altele trebuie incluse în dicționarul de limbă, din simplul motiv că funcționează ca elemente lexicale ale limbii comune (la nivelul lexicului comun nespecializat). După părerea noastră, acestea trebuie definite, în dicționarul de limbă, în primul rând prin felul cum se încadrează în universului experienței comune (al cunoașterii preștiințifice). O importantă problemă care se pune în continuare este de a decide în ce măsură dicționarul de limbă trebuie să includă și informații de ordin enciclopedic sau tehnico-științific, care se referă deja nu la unitățile lexicale *lumină*, *forță*, *rază*, ci la „omonimele” lor din terminologiile specializate. A se vedea mai sus cât de mari sunt diferențele dintre definirea unității lexicale *lumină*, în universul experienței comune, și descrierea luminii ca „obiect” al realității, ca termen în fizică.

Faptul că articolul *lumină* din DEX începe cu o definiție de tip științifico-enciclopedic („radiație sau complex de radiații electromagnetice emise

¹⁹ Din punct de vedere etimologic, verbul *galvaniza* este un împrumut din franceză, de unde a fost împrumutat atât sensul original, tehnic, cât și sensul figurat (probabil nu ambele sensuri în același moment, ci în perioade istorice și contexte culturale diferite).

de corpuri incandescente (cu sau fără flacără) [...]”) creează, din nou, o confuzie nedorită de planuri: planul lexico-semantic (referitor la unitățile lexicale ca elemente ale limbii) și planul enciclopedic-științific (referitor la obiectele din realitate, văzute din perspectiva unei investigații științifice).

În mod tradițional, dicționarele de limbă, precum DLR, DEX și altele, conțin și informații de ordin științific și enciclopedic, ceea ce face ca excluderea completă a datelor de ordin enciclopedic și științific din acest tip de dicționare să pară o idee foarte revoluționară. Poate totuși merită să se încerce punerea ei în practică, pentru a vedea ce fel de dicționar ar rezulta. E posibil să rezulte un dicționar de utilitate publică redusă. Din punctul de vedere al utilității publice, un dicționar explicativ, general, adresat marelui public, e cu atât mai valoros cu cât e mai cuprinzător, observându-se o tendință de acumulare progresivă de noi și noi termeni, din ce în ce mai speciali (a se vedea unele dintre ultimele apariții în domeniu precum DEXI, NDU). Însă pentru unii specialiști (lingviști, lexicografi, dar și antropologi, filosofi, specialiști în literatură sau estetică) un dicționar care își propune programatic să se limiteze la dimensiunea lexicală a universului de discurs al experienței preștiințifice s-ar putea să prezinte interes.

Revenind la uzanța încetățenită în lexicografie, adică prezența în dicționarele de limbă a informațiilor de ordin enciclopedic și științific, cred că noi, lexicografii, ar trebui să avem grijă să le separăm în mod clar de definițiile lexico-semantică. De exemplu, TLFi conține destul de multe informații enciclopedico-științifice dar, în același timp, le separă destul de consecvent de definițiile care aparțin universului experienței comune, în schema semantică a articolelor, și le marchează explicit cu indicatori ai domeniilor respective. În fine, una dintre cele mai importante exigențe, în acest sens, ni se pare a fi aceea ca informațiile și descrierile enciclopedico-științifice să nu înlocuiască definițiile lexico-semantică, ci, atunci când lexicograful apreciază că este cazul, să le însoțească, având un loc clar delimitat, în structura articolului de dicționar.

BIBLIOGRAFIE ȘI SURSE

- Biblia Anania = *Biblia sau Sfânta Scriptură*. Versiune diortosită după *Septuaginta*. Redactată și adnotată de Bartolomeu Valeriu Anania, arhiepiscopul Clujului, sprijinit pe numeroase alte osteneli, 2012. Ediție electronică, <<http://www.dervent.ro/biblia.php>>.
- Cărtărescu, Mircea, 2003, *Pururi tânăr înfășurat în pixeli*. București: Humanitas.
- Cioran, Emil, 1941 [1936], *Schimbarea la față a României*. Ediția a doua. București: Editura Vremea.
- Coșeriu, Eugenio, 1964, „Pour une sémantique diachronique structurale”, *Travaux de Linguistique et de Littérature*, II, nr. 1, p. 139–186. (Traducere în spaniolă de Marcos Martínez Hernández, cu titlul: „Para una semántica diacrónica estructural del léxico”, in: Coseriu 1977: 11–86).
- Coșeriu, Eugenio, 1966, „Structure lexicales et enseignement du vocabulaire”, in *Actes du premier Colloque International de Linguistique appliquée*, Nancy, 175–252. (Traducere în spaniolă de Marcos Martínez Hernández, cu titlul: „Introducción al estudio estructural del léxico”, in: Coseriu 1977: 87–142).

- Coșeriu, Eugenio, 1977, *Principios de semántica estructural*. Editorial Gredos: Madrid.
- Coșeriu, Eugen, 1992–1993, „Prelegeri și conferințe (1992–1993)”, *Anuar de lingvistică și istorie literară*, Tom XXXIII, A. *Lingvistică*. Supliment, 1–190 (editate de E. Munteanu, I. Oprea, C. Pamfil, A. Turculeț și S. Dumistrăcel).
- Coșeriu, Eugeniu, 1994, *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică*. Trei studii. Editori: Silviu Berejan și Stelian Dumistrăcel. Chișinău: Știința.
- Coșeriu, Eugeniu, 1999–2001 [1956], „Creația metaforică în limbaj”, *Revistă de lingvistică și știință literară*, 1999, nr. 4 – 2001, nr. 6, 8–26. (Traducere din limba spaniolă de Eugenia Bojoga, după „Creacion metaforica en el lenguaje”, studiu publicat prima dată în 1956).
- Coșeriu, Eugeniu, 2004 [1955–1956], „Determinare și cadru. Două probleme ale unei lingvistici a vorbirii”, în *idem, Teoria limbajului și lingvistica generală*. Cinci studii. Ediție în limba română de Nicolae Saramandu. București: Editura Enciclopedică, 287–329. (Traducere din limba spaniolă a studiului *Determinación y entorno*, publicat prima dată în 1955–1956).
- Coșeriu, Eugenio, Óscar Loureda Lamas, 2006, *Lenguaje y discurso*. Prólogo de Johannes Kabatek. Pamplona: Ediciones Universidad de Navarra, S.A.
- DCR – Florica Dimitrescu, *Dicționar de cuvinte recente*. [București]: Editura Albatros, 1982.
- DEX – *Dicționarul explicativ al limbii române*. Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche (coordonatori) et al. București, Academia Română / Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” / Univers Enciclopedic Gold, 2012 (prima ediție: 1975; ediția a doua: 1996; ediția a doua revăzută: tiraj din 2009; ediția a doua revăzută: tiraj din 2012).
- DEXI – Eugenia Dima (coordonator) et al., *Dicționar explicativ ilustrat al limbii române*. Chișinău, Arc & Gunivas, 2007.
- DEX–Supliment – *Supliment la Dicționarul explicativ al limbii române*. DEX – S. Conducătorii lucrării: Ion Coteanu, Ion Dănăilă, Nicoleta Tiugan. București, Institutul de Lingvistică din București / Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1988.
- DLR – *Dicționarul limbii române. Serie nouă*. Redactori responsabili: Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Coteanu, Marius Sala, Gheorghe Mihăilă. București, Academia Română / Editura Academiei Române, 1965–2010 (conține literele D, E, L–Z).
- DN³ – Florin Marcu, Constant Maneca, *Dicționar de neologisme*. Ediția a III-a. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1978 (ediția întâi, DN¹: 1961; ediția a doua, DN²: 1966).
- DȘL – Angela Bidu-Vrânceanu, Cristina Călărașu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționar de științe ale limbii*. Ediția a doua. București: Editura Nemira, 2001.
- Florescu, Cristina, 2011, „Eugeniu Coșeriu și chestiunea relației dintre terminologiile științifice și terminologiile populare”, *Anuar de lingvistică și istorie literară*, tomul LI (Volum omagial Eugeniu Coșeriu), 187–195.
- Florescu, Cristina (editor) et al., 2015, *Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice (științific versus popular)*. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Goma, Paul, 1997, *Jurnal*. Volumul II: *Jurnal de căldură-mare (28 iunie – 11 iulie 1989)*. București: Editura Nemira.
- Irimia, Dumitru, 1986, *Structura stilistică a limbii române contemporane*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Irimia, Dumitru, 1999, *Introducere în stilistică*. Iași: Editura Polirom.
- Kabatek, Johannes, 2015, *Tradiții discursive. Studii*. Editori [și traducători]: Cristina Bleorțu, Adrian Turculeț, Carlota de Benito, Miguel Cuevas-Alonso. București: Editura Academiei Române.
- MDA – *Micul dicționar academic*. Sub conducerea lui Ion Coteanu. Redactori responsabili: Marius Sala, Ion Dănăilă. Patru volume. București: Editura Univers Enciclopedic, 2001–2003.
- MDN – Florin Marcu, *Marele dicționar de neologisme*. [Ediția a VI-a]. Ediție revizuită, augmentată și actualizată. București, Editura Saeculum, 2002.
- Moroianu, Cristian, Cristinel Munteanu, 2016, „Sur la polygenèse dans la terminologie linguistique : paronymes et homonymes terminologiques”, *RRL*, LXI/2, 207–220.

- Munteanu, Cristinel, 2012, *Lingvistica integrală coșeriană. Teorie, aplicații și interviuri*. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Munteanu, Cristinel, 2016, „Metafora științifică în concepția lui Aristotel”, *Studii și cercetări științifice. Seria Filologie*, Universitatea „Danubius” din Galați, vol. 35, 23–36.
- Munteanu, Cristinel, 2020, „Universuri de discurs și stiluri funcționale. Convergențe teoretice la Eugeniu Coșeriu și Dumitru Irimia”, în: Ofelia Ichim (coordonator și editor), *România în spațiul euroatlantic. Interferențe culturale și lingvistice*. București: Editura Tracus Arte, 299–304.
- NDU – Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Victoria Zăstroiu, *Noul dicționar universal al limbii române*. București – Chișinău: Litera Internațional, 2006.
- Roman, Radu Anton, 1998, *Bucate, vinuri și obiceiuri românești*. [București]: Editura Paideia.
- TLFi – Paul Imbs, Bernard Quemada (dir.) et al., *Trésor de la langue française. Dictionnaire de la langue du XIXe et du XXe siècle (1789–1960)*. Site internet: <<http://atilf.atilf.fr/tlf.htm>> (version numérique du dictionnaire publié antérieurement en 16 volume. Paris, Éditions du CNRS / Gallimard, 1971–1994).
- Vieru, Grigore, 1996, *Văd și mărturisesc*. Versuri, aforisme și confesiuni. Prefață de Mihai Ungurianu. Medalion de Mihai Cimpoi. București: Editura Minerva.
- Volceanov – George Volceanov, *Dicționar de argou al limbii române*. [Ediția a doua]. Prefață de Adriana Stoichițoiu-Ichim. București, Editura Niculescu, 2007 (ediția întâi: 1998).

SOME CONSIDERATIONS ABOUT LINGUISTIC VARIATION ON LEXICAL LEVEL (COMMON LANGUAGE, SPECIALIZED LANGUAGES, TERMINOLOGIES)

Abstract

This article contains some theoretical consideration stemming from integral Coserian linguistics, applied to the field of lexicology and lexicography. Namely, I used the discourse universes theory in order to re-evaluate the traditional approach of the stylistics, and I applied the named theory to the description of the concepts of common language, specialized languages and terminologies. I also proposed some concrete lexicographical treatments, which could improve the lexicographical presentations found in the Romanian dictionaries.